

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет

В. З. Ухач

СУДОВА РИТОРИКА

*Навчальний посібник
(Опорні конспекти лекцій)*

Тернопіль
2011

ББК 67.3(0)3
У73

Навчальний посібник

Рецензенти: Попко Н.В., канд. юрид. наук., доцент кафедри юридичних дисциплін ТІ МАУП.

Головецький М.О., канд. юрид. наук., доцент, завідувач кафедри публічного права ЮФ ТНЕУ

Рекомендовано до друку кафедрою теорії та історії держави і права ЮФ ТНЕУ

(протокол № 9 від 22. 02. 2010 р.)

Друкується за рішенням науково-методичної ради ЮФ ТНЕУ (протокол № 6 від 25. 02. 2010 р.)

У73 Судова риторика.(опорні конспекти лекцій).

Навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. / Автор – упорядник Ухач В.З. -Тернопіль: Вектор, 2011.- 114 с.

Навчальний посібник (опорні конспекти лекцій) підготовлений згідно з вимогами Міністерства освіти і науки України, типовими програмами для вищих навчальних закладів і тематичними планами курсу «Судова риторика». У навчальному посібнику, з врахуванням найновіших розробок провідних вчених – юристів, висвітлено історію становлення та розвитку світової та вітчизняної риторики, основні питання теорії риторики та судового (юридичного) красномовства.

Рекомендовано студентам юридичних факультетів, усім, хто цікавиться питаннями культури мови та оволодіння мистецтвом публічних виступів.

ISBN 966-351-021-8

В.З. Ухач, 2011-02-03
ТНЕУ, 2011

Передмова

Обов'язок оратора говорити правду. Платон

Класична риторика понад 2000 років є одним із основних предметів навчання в багатьох країнах світу і має тривалу традицію викладання в XVII - XIX ст. Як один з нових навчальних курсів у системі сучасної вищої освіти в Україні "Риторика" повертається із фактичного забуття та дискредитації.

Риторика як наука і мистецтво ефективною усною переконуючою комунікації, безумовно, становить фундамент професіоналізму лідерів суспільства різних сфер діяльності, зокрема адвоката, прокурора, судді.

У час розбудови Української держави відродження національної української культурної спадщини, зокрема й риторичної, необхідні інтелектуальні особистості, професійні правники, політики, викладачі. Майстерне володіння словом набуває особливо великого значення. На якість судових процесів впливають: загальна ерудиція, професійна майстерність оратора, вміння публічно говорити, підготовка до промови. Зрештою, культура мовлення - специфічний індикатор комунікативної культури, яка є обов'язковим компонентом гуманістичного мислення, риторичної культури особистості. Настав час змінити ставлення до базових класичних наук, з-поміж яких, на чільному місці й судова риторика адвоката, прокурора, судді.

Судове (юридичне) красномовство (судова риторика) - це ораторські виступи учасників судочинства в процесі розгляду кримінальних, цивільних та адміністративних справ.

Судове красномовство набуває особливої актуальності в умовах сьогодення. Очевидно не за горами запровадження суду присяжних в Україні, який необхідно буде переконувати у винності чи невинності підсудного.

Зазначимо, що запорукою успішного оволодіння основами мистецтва красномовства є поєднання знань з історії та теорії риторики, судового красномовства з практичними навиками і вміннями (ділові ігри, ситуаційні задачі, створення та виголошення промов тощо).

Мета навчального курсу "Судова риторика" - сформувати вміння та навички ораторського мистецтва, розвинути майстерність створювати і виголошувати промови.

Завдання вивчення курсу:

- засвоїти загальні поняття про красномовство та його жанри, зміст риторики як науки і навчальної дисципліни, усвідомити й запам'ятати систему понять, оволодіти риторичною термінологією;
- знати основні аспекти історичного розвитку риторики в епоху Античності, Середньовіччя, Відродження та Нового часу;
- засвоїти етапи, шляхи та особливості розвитку риторики в Україні;
- оволодіти знаннями з основоположних розділів класичної риторики;
- знати предмет, закони будови, види судових промов;
- зміст і побудову обвинувачувальної промови;
- зміст і побудову захисної промови;
- складові культури судової промови та етичні вимоги до судового ратора .

Пропонований студентам - правникам навчальний посібник (опорні конспекти лекцій) з курсу "Судова риторики" розроблений згідно з вимогами вищої школи і зорієнтований на потреби сьогодення - навчання ефективній технології комунікації, що є безумовним свідченням комунікативної компетентності сьогоденішнього студента - завтрашнього спеціаліста, і враховує сучасні наукові здобутки в осмисленні таємниць мистецтва словесного вираження і впливу на аудиторію.

Навчальний посібник (опорні конспекти лекцій) складається із взаємопов'язаних і взаємозумовлених частин, які з урахуванням певної послідовності відтворюють логіко-структурну модель курсу.

У результаті засвоєння матеріалу курсу "Судова риторики" студенти повинні **знати**:

-історичні витoki риторики, риторичні традиції Античності, Середньовіччя, Відродження, Нового часу, головні напрями неориторики;

-становлення, особливості та традиції української школи красномовства на різних етапах історичного розвитку;

-сутність основоположних розділів класичної риторики;

-специфіку, різновиди і жанри публічного мовлення;

-особливості судового (юридичного) красномовства , праці видатних ораторів;

-процес підготовки (збирання, аналіз та систематизацію матеріалів), предмет, види, засади і функції судової промови;
 -особливості спілкування із судовою аудиторією;
 -зміст та побудову промов державного обвинувача і захисника;
 -сучасний етикет, стратегію, тактику і концепцію публічного виступу.

Студенти повинні **набути**:

- а) мисленнєві уміння (креативні, логічні якості мислення);
- б) мовленнєві уміння (техніку та якість мовлення, мовленнєву виразність);
- в) комунікативні уміння (інтерактивні, емоційно-експресивні, комунікативні).

вміти:

- 1) аналізувати та оцінювати усні виступи (знати критерії оцінки усної промови);
- 2) складати план виступу;
- 3) складати тези виступу;
- 4) виступати публічно.

Окрім *опорних конспектів лекцій*, навчальний посібник містить також опис дисципліни, тематичні плани, структуру залікового кредиту, програму курсу, методичні зауваги та плани семінарських занять, методичні поради та тематику ІНДЗ і контрольних робіт, залікові питання, а також список рекомендованих джерел.

При підготовці навчального посібника (опорні конспекти лекцій) було використано як навчально – методичні розробки фахівців провідних вузів України, так і праці знаних науковців: В.В. Молдована, С.Д. Абрамовича, М.Ю.Чикарькова, П.С.Бондаренка, Г.І.Онуфрійчука, О.О.Олійника, І.І.Івакіна, М.В.Вандишева, Л.І.Мацько, О.М.Мацько, Н.А.Колотілової, Г.М.Сагач та інших, за що автор-упорядник висловлює їм щирю вдячність.

Навчальний посібник (опорні конспекти лекцій) з курсу "Судова риторика" підготовлені у відповідності з вимогами переходу ВНЗ України на КМСОНП.

Опорний конспект № 1. Методологія вивчення курсу. Історія світової та вітчизняної риторики _____ 2 год.

1. *Риторика як наука і навчальна дисципліна.*
2. *Риторика в Давній Греції: особливості виникнення та розвитку.*
3. *Риторика у Стародавньому Римі.*
4. *Риторика в епоху Середньовіччя, Відродження та Нового часу.*
5. *Розвиток риторики в Україні: історія та традиції.*

1. Риторика як наука і навчальна дисципліна.

Історія риторики сягає середини першого тисячоліття до н. е. Зародившись у давній демократичній Греції з суспільної потреби переконувати слухачів живим словом, вона швидко здобула суспільне визнання, виробила свої технології, категорії й закони, стала наукою, моральною й патріотичною, перетворилася на мистецтво слова й засіб здобуття кар'єри громадського діяча, адвоката, політика, державця.

Новітня Україна вступила у третє тисячоліття демократичною, правовою державою; керуючись гуманістичними ідеями, дбає про людину як найвищу цінність, її освіту і розвиток.

З одного боку, **риторика** – наука про способи підготовки та виголошення ораторської промови з метою певного впливу на аудиторію,

з іншого боку - це також прикладна дисципліна, що має на меті виховати вмілого промовця.

Дві головні мети оратора:

- а) переконання;
- б) інформування в процесі публічного вступу.

Предмет риторики – це публічний виступ у процесі комунікації.

Прийнято розрізняти **п'ять основних видів (жанрів) красномовства:**

- **юридичне (судове):**
 - звинувачувальна промова;
 - захисна промова;
 - промова потерпілого;
 - самозахисна промова.
- **академічне:**
 - лекція;

- реферат;
- наукова доповідь;
- огляд;
- бесіда.
- **соціально-політичне:**
 - доповідь;
 - політогляд;
 - агітаційна промова;
 - парламентська промова.
- **церковно-богословське:**
 - церковна проповідь;
 - промова на соборі;
 - промова на освяченні храму;
 - ритуальна промова.
- **соціально-побутове:**
 - ювілейна промова;
 - застільна промова (тост);
 - ритуальна промова;
 - усне побутове оповідання.

Судове (юридичне) красномовство (судова риторика) – це ораторські виступи учасників судочинства в процесі розгляду кримінальної, цивільної чи адміністративної справи.

Фактори, від яких залежить успіх публічного виступу:

Оратор - промова - аудиторія (вербальні + невербальні способи впливу).

Оратор – людина, яка впливає на інших людей з метою прийняття ними певних тверджень або виконання певних дій.

Аудиторія – група людей, у думках чи поведінці яких мають відбуватися зміни, до яких прагне оратор.

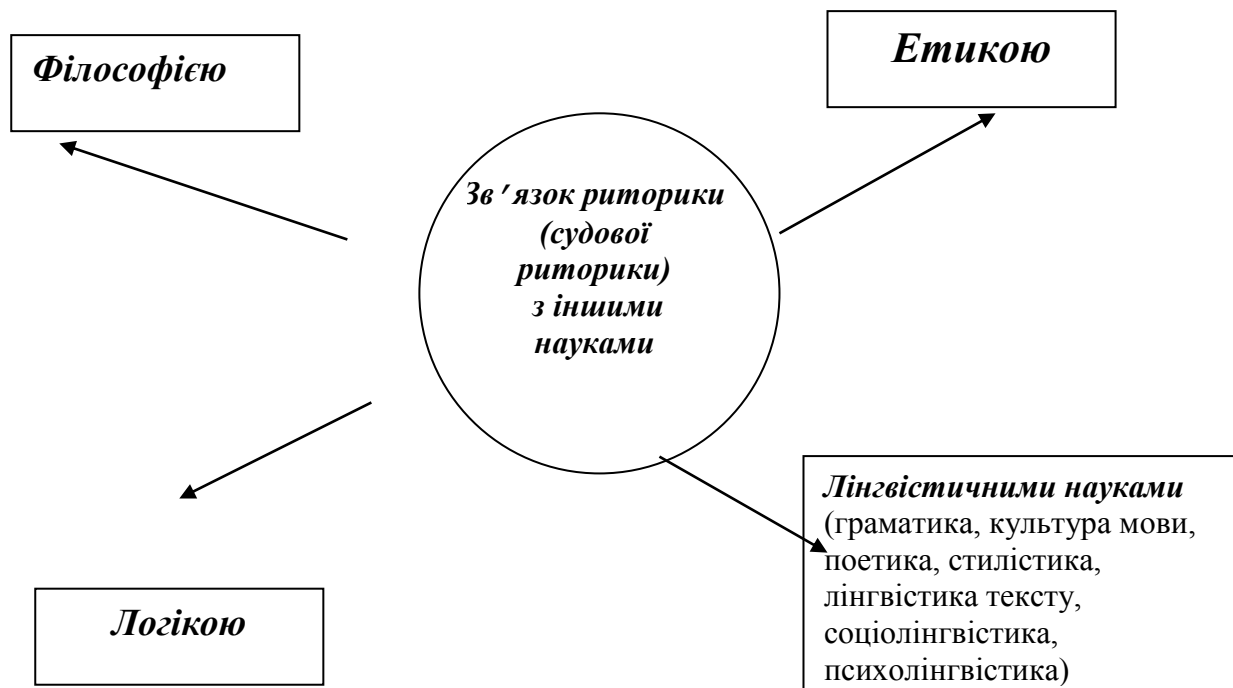
Промова – це мовленнєве повідомлення, з яким оратор звертається до аудиторії.

Модуси публічного виступу, що забезпечують успіх ораторської промови (основні поняття класичної риторики):

1. **Логос** – засоби впливу, що апелюють до розуму.
2. **Етос** – засоби впливу, що апелюють до моральних принципів, норм поведінки людини.
3. **Пафос** – засоби впливу, що апелюють до почуттів.

Основоположені розділи класичної риторики

№ з/п	Назва	Визначення	Основний зміст
1	Інвенція (винахід)	розділ риторики, в якому розробляється етап задуму, намірів, ідей, гіпотези майбутнього виступу	добір відповідного матеріалу
2	Диспозиція (розташовую)	формулюються основні поняття про предмет, правила виступу	розташування матеріалу
3	Елокуція (вислювлююць)	розкриваються закони мовного вираження предмета спілкування	словесне вираження
4	Меморія (пам'ять)	запам'ятовування змісту промови з метою збереження її системності	запам'ятовування промови
5	Акція (дія)	підготовка оратора зовнішньо і внутрішньо до виступу	виголошення промови

2. Риторика в Давній Греції: особливості виникнення та розвитку.

У розвитку риторики виділяють два головні етапи:

1) *класична риторика* (V ст. до н. е. – сер XX ст.; засновник грек - софіст Горгій);

2) *неориторика* (з сер. XX ст.- до нашого часу; засновник - бельгієць Х. Перельман; *суть* – не заперечує досягнення класичної риторики, а намагається її переосмислити та дослідити механізми впливу на різноманітних типах повідомлень).

Розвиток риторики в Давній Греції у V-IV ст. до н. е. пов'язаний з епохою софістики. *Софісти* (учителі мудрості, майстри) – істинною буде та думка, яка переконливіша.

Основні завдання:

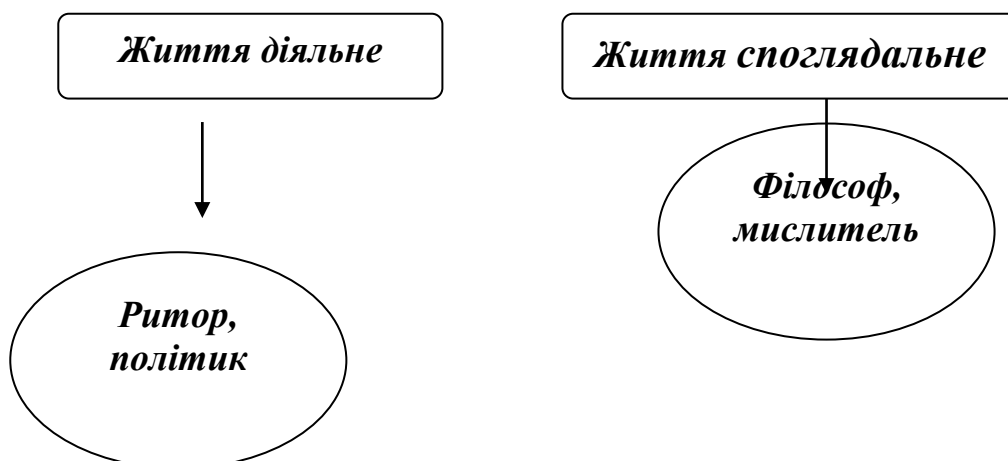
- навчити переконувати інших;
- вміти навмисне робити думку, ідею слабкою або сильною.

Звідси своїх учнів, поряд з мистецтвом міркування (діалектика), вони вчили мистецтву спілкування (риторики). Хто оволодіє цими мистецтвами переконувати, той зможе досягти успіху в тогочасному демократичному суспільстві Афін.

На розвиток риторики того часу впливали і інші *філософські школи софістів*:

- *діалекти* – використовуючи ідеї вчення Геракліта про рух і змінність світу, вони поширили їх на речі та людей. В дію мав вступати доказ, спрямований на переконливість певної думки.
- *елеати* – відстоювали багатоманітність думок, скептицизм стосовно істини, утверджували думки за допомогою гімнастики розуму майстерно вибудовувати докази.
- *піфагорійці* – шукаючи гармонію в людині знаходили її через мову.

У кінці V ст. ідеал „суспільного життя” розпадається на два взаємовиключні поняття.

Головною, все ж, передумовою розвитку риторики був демократичний устрій Давньої Греції: верховний суд, народні збори, рада 500.

Одним із основних принципів давньогрецької культури був *принцип змагальності* – потреба в красномовстві – попит на риторів – учителів – на риторичні школи.

Видатні античні вчителі красномовства:

➤ ***Коррак:***

- володів риторичним досвідом, багатою судовою практикою;
- написав збірник готових судових промов.

➤ ***Горгій*** (483-375 рр. до н. е.)

- родом із Сицилії, в 427 р. до н. е. прибув в Аттіку;
- в Афінах відкрив власну школу красномовства;
- визначив, що *риторика* – майстер переконання;
- винахідець словесних фігур, майстер похвальних (епідейктичних) промов („Похвала Олені”).

➤ ***Сократ*** (469-399 рр. до н. е.)

- першим кинув виклик софістичному ідеалу єдності філософії та риторики;
- софістична риторика спрямована часто на формування віри без знання;
- сформував певний риторичний ідеал, відмітною рисою якого є постулати істини, добра;
- значно розвинув на практиці методи публічної полеміки (еристика).

➤ ***Платон*** (427-347 рр. до н. е.)

- розвинув думки Сократа про даремність софістичної риторики (твори „Горгій” „Федр”);
- риторика – це марево однієї із частин мистецтва політики, це скоріше вправність;
- пропонує справжнє красномовство, що ґрунтується на знанні й тому доступне тільки філософу;
- осмислення риторичного трикутника: оратор-промова-аудиторія;
- головне чим повинен володіти ритор - знаннями.

Отже, з одного боку, Платон визначив завдання оратора не тільки в переконанні (однобічний вплив на істину), але й у пошуку істини; з другого боку, відкинув продуктивне для практики ораторського

мистецтва положення софістів про те, що кожна людина може мати свої переконання.

У IV ст. до н. е. намітились тенденції примирення філософії та риторики. Багато в цьому плані зробив учень Горгія, прямий спадкоємець освітньої школи софістів **Ісократ** (436-338 рр. до н. е.)

- створив власну школу красномовства (навчання 3-4 роки, 1000 драхм);

- розглядав риторику як синонім знання, яким можна оволодіти в процесі навчання;

- успіх виступу оратора у завоюванні „думки більшості”;

- на відміну від софістів, наполягав на моральних аспектах риторики;

- удосконалив риторичну теорію, вибрав основні принципи *композиції ораторської промови*:

а) вступ, метою якого є – привернення прихильності та уваги аудиторії;

б) виклад предмета вступу з усією переконливістю;

в) спростування положень противника з аргументацією на користь власних;

г) завершення, як підсумок.

Систему філософії риторики створив **Аристотель** (384-322 рр. до н. е.) у праці „*Риторика*”.

1) Остаточо закріплює уявлення про „риторичний трикутник”.

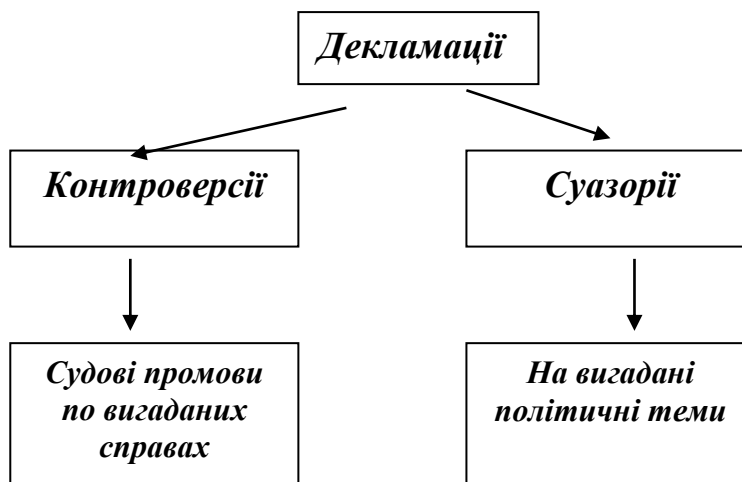
2) Запропонував певну типологію промов.

№ з/п	Критерії		Види промов	
		дорадчі	судові	епідейктичні
1	справа	схиляти чи відхиляти	звинувачувати чи виправдовувати	хвалити чи осуджувати
2	час	майбутній	минулий	теперішній
3	мета	користь або шкода	справедливе або несправедливе	прекрасне або ганебне
4	прийоми	приклади, тому що в промовах йдеться про майбутнє, але	ентимеми, тому що минуле через свою наявність особливого	Перебільшення; він повинен діяння (справина) представити у всій величині

		припущення робляться на основі минулого	потребує вказівки на причину та доведення	і красі
--	--	--	--	---------

Особливості елліністичної риторики:

- провідна роль урочистим (епідейктичним) промовам; мета - сподобатись аудиторії, звідси пошук пафосу, вишуканості, пишності, блиску;
- поширення азійського стилю (Мала Азія, III ст. до н. е.) - урочисте панегіричне красномовство на честь монарха та судові промови;
- розвинувся і інший напрям – аттикізм (II-I ст. до н. е.) – орієнтувався на архаїчну на той час мову та стилістику аттичної прози;
- у II ст. до н. е. у Пергамській бібліотеці створюється *канон десяти аттичних ораторів: Антифоні, Андокід, Лісій, Ісократ, Ісей, Лікурґ, Демосфен, Гіперід, Динарх, Есхін;*
- риторика еллінізму відмежована від філософських інтересів;
- у риторичних школах поширені вправи – декламації – промови на вигадані теми.

3. Риторика у Стародавньому Римі.

Насамперед, слід виділити *характерні риси*, в яких розвивалася *риторика Давнього Риму*:

- для епохи республіки не був характерний культ чистого слова, звукової гармонії, насолода від витонченості оратора;

- політична система Риму потребувала практичного красномовства в сенатських дебатах;
- заняття риторикою в Римі стало сферою законодавства, політики, влади і не носило масового характеру, як у Греції;
- загострилась ворожнеча між риторикою та філософією, оскільки більшість римських учнів навчались у риторів;
- I ст. до н. е. – створений підручник з риторики „До Гореннія” (невідомий автор) – основна увага на вміння оратора вести політичну боротьбу; проти грецької риторики і її зв’язку з філософією.

Особливе місце у розвитку риторики Риму посідає Марк Туллій Цицерон:

- 1) наполягає на зв’язку риторики та філософії;
- 2) риторичні твори: „Про оратора”, „Брут”, „Оратор” та ін.;
- 3) визначив необхідні риси для успішного красномовства:
 - а) природне обдарування;
 - б) навички;
 - в) знання
- 4) удосконалив розробку риторичної техніки: „що сказати”, „де сказати”, „як сказати”;
- 5) створив власний ораторський стиль, який навіки став взірцем красномовства засобами класичної латини – поєднав у своєму стилі простоту, безпосередність і пишність, інтелект і почуття, логіку й екстаз.

У період переходу від республіки до імперії латинська риторика пройшла ту ж еволюцію, що й грецька, тобто зросло значення епідейктичних промов. Подальшого розвитку набуло судове красномовство, чому сприяло римське право.

Особливості розвитку ораторського мистецтва Риму в період імперії:

- функції красномовства – вчена розвага, своєрідний літературний продукт, знаряддя професійного оратора.
- тільки риторичні школи зберегли класичну риторіку як предмет вивчення. Основним методом стало заучування кращих промов.

Педагогічна риторика Квінтіліана (бл. 35-100 рр. н. е.)

1. Очолив у 70 р. у Римі створену імператором державну риторичну школу.

2. Основна праця: „Дванадцять книг риторичних повчань” – це найбільш докладний із риторичних курсів.

3. У праці „Ораторська освіта” (100 р. н.е.) – вирішальне значення для розквіту красномовства має особистість кожного оратора, його освіта і моральність, заняття філософією, вироблення смаку, достойність у поведінці й вишуканість у мовленні.

4. У творі „Дванадцять книг риторичних повчань” Квінтіліан докладно описав п'ять основних розділів риторики:

- а) знаходження;
- б) розташування;
- в) словесне вираження;
- г) запам'ятовування;
- д) проголошення.

5. Його погляди сприяли еволюції розуміння риторики – не тільки як мистецтва переконувати, а як мистецтва говорити витончено. Тобто, покликання оратора у створенні прекрасної форми для своїх думок, що під силу оцінити тільки знавцю.

Із становленням Римської імперії сферою застосування риторики перестає бути форум, вирій політичної боротьби; в нових суспільних умовах середовищем формування майбутніх ораторів стає школа.

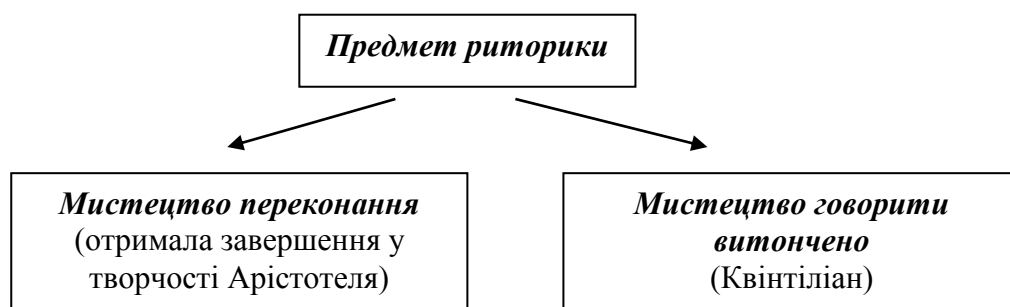
Таким чином, у період імперії політичне та судове красномовство втрачають своє суспільне значення, розвивається епідейктичне красномовство – безкінечні похвали богам, владі, містам, особам, речам.

Загалом оцінюючи розвиток риторики в Античності слід відзначити:

по-перше, у цю епоху риторика займала центральне місце в культурі;

по-друге, одним з головних моментів розвитку риторики цього періоду було усвідомлення того, що вона – це насамперед виховання слова (і думки);

по-третє, у цей період, по суті, сформувались дві основні традиції в розумінні предмета риторики.

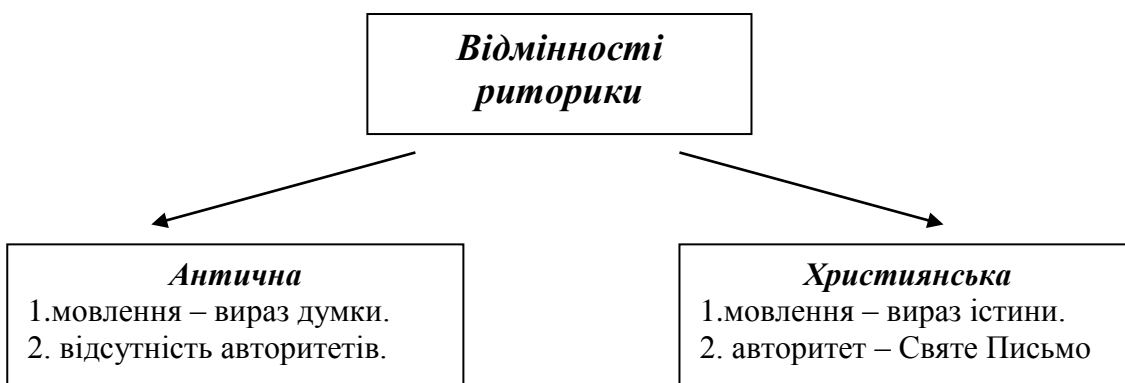
У наступні епохи розвиток відбувався здебільшого у межах другої традиції.

4. Риторика в епоху Середньовіччя, Відродження та Нового часу.

В епоху Середньовіччя формується становлення *християнської гомілетики*.

„Гомілія” – „промова перед народом, бесіда з кількома людьми”.

Проповідь (священника) – одна із характерних і масових форм середньовічної словесності.

Першим гомілетом став *блаженний Августин* (354-430 рр.)

- твір „*Про християнську доктрину*” – класика гомілетики як християнської науки;
- вивчав (у Карфагені) та викладав риторику;
- у 33 роки (24 квітня 387 р.) прийняв хрещення, став священником;
- автор 93 трактатів, обсягом у 232 книги; 500 проповідей;
- погляди Августа на *предмет риторики*:

а) існує так звана загальна риторика. Вона є корисною, але не обов'язковою. *Християнинові* достатньо знати Святе Письмо й церковну літературу, а *проповідникові* – коментувати Писання з погляду догматичного та морального;

б) для провідника і для ритора важливо мати мудрість, яка важливіша від хисту красномовства. Отже, важить зміст, а не форма;

в) говорити красиво бажано (апостол Павло, пророки);

г) з часів античної культури існують *три стилі мовлення* (високий, середній та низький), яких варто дотримуватися;

д) розрізняв у гомілетичі натхнення Святого Духа (апостольські часи) та допомогу Благодаті Божої.

Після падіння Риму, риторика занепадає, розвиваючись у Візантії.

Особливості візантійської риторики:

1. Успадкувала античну теорію риторики, яка тепер базувалася на християнстві.

2. Панівний стиль – азіанізм.

3. Основоположник візантійської риторичної теорії – **Гермоген Тарсійський** (автор 5-ка „*Мистецтво риторики*”).

4. Найбільший внесок у розвиток і вдосконалення християнської риторики зробив „*Каппадокійський гурток*”: Василій Кесарійський, Григорій Ниський, Григорій Богослов.

4.1. Василій Кесарійський:

а) брав не азіанський, а аттичний стиль для промов, оскільки завдання оратора – не вразити, а переконати слухача в істинності вчення;

б) всі зусилля провідника – щоб люди зрозуміли і засвоїли проповідь.

5. Розквіт християнської риторики досягає своєї кульмінації в IV ст. у творчості антиохійського проповідника **Іоана Злотоуста** (344-407 рр.):

а) його промови – зразок християнської риторики;

б) велике значення мають екзегетичні гомілії, догматичні виступи Іоана проти єретиків, *настановчі проповіді* – про любов як головну суть християнської поведінки;

в) поради для підготовки проповіді:

- вибрати тему з Святого Письма;

- обміркувати її виклад.

6. У візантійському вжитку встановлюється три типи риторичних творів за правилами гомілетики **Василія Великого**:

а) проповідь як екзегетика, тобто витлумачення прихованого, містичного змісту Святого Письма, розрахована на інтелектуалів;

б) настановча проповідь – для простого люду;

в) богословська проповідь – трактує питання віри й оберігає від єретичних відхилень.

З середини III ст. Церква заборонила проголошення проповідей, крім священників. На Заході від VII – до XII ст. - певний занепад гомілетики як теорії. У XII-XIII ст. – перекладено латиною „Риторика” Арістотеля. XIII ст. – розквіт схоластики. Римська Церква визначила вчення Фоми Аквінського офіційною філософією. Фома

оголосив про можливість „подвійної” істини – релігійної та наукової. Європа вкривається університетами.

Особливості розвитку риторики в системі середньовічної освіти:

➤ у системі освіти пануючим стає семичастний канон, що включав два ступені: *нижній* – *трівіум* (граматика, діалектика, риторика); *вищий* – *квадривіум* (арифметика, географія, музика, астрономія).

➤ антична риторика була засвоєна Середньовіччям майже у повному обсязі.

➤ із становлення університетів особливим видом ораторського мистецтва (різновид академічного красномовства) стає лекція. У Паризькому університеті, наприклад, був прийнятий спеціальний „Статут про методи читання лекцій” (1355 р.) (було використано 2 методи: *перший* – розум слухачів може сприйняти ці промови, але рука не може записати її; *другий* – лектори (магістри)говорять повільно... Було обрано перший метод). За відступ від цієї методичної постанови викладач позбавлявся лекторства на рік і всіх посад.

Семінар (диспут) – тема пропонувалась у вигляді запитання (нь) для обговорення – спочатку відповіді давали студенти, а потім – викладач – еволюція диспуту – логічне обґрунтування аргументу – висновок, який робив магістр.

Таким чином, *по-перше*, в епоху середньовіччя риторика була однією з основних загальноосвітніх дисциплін;

по-друге, красномовство позбавилось публіки, оскільки латиною володіли як правило духовні особи, тому риторика пішла на службу до інших наук – діалектики (логіки), права, граматики;

по-третє, оформився новий тип риторичних промов – *церковний* (проповідь-гомілетика);

по-четверте, з розвитком університетської освіти розвинувся різновид академічного красномовства – *лекція*.

Особливості розвитку риторики в епоху Відродження

1. Суттєві зрушення в системі світогляду поставили *риторику і поезію* на перший план. Гуманізм як конкретне історичне явище виникає в епоху Ренесансу, виступає як розповсюдження певного кола гуманітарних знань і означає світську науку та освіченість на противагу вченому богослов'ю.

2. Для позначення гуманістичної освіченості в епоху Відродження був введений термін „studia humanitatis” – „старанне вивчення всього, що складає цілісність людського духу”.

3. **Колюччо Салютамі** (1331-1406) – риторика повинна стати провідником мудрості, служницею філософії, але остання не може бути до кінця зрозумілою без красномовства.

4. **Леонардо Бруні** (1370-1444) – необхідність вивчення риторики для здобуття належної освіти.

5. **Лоренцо Валла** (1407-1457) - предмет риторики – це все те, що в історичній діяльності може бути виражене людською мовою.

6. До теоретичних праць з риторики епохи Відродження слід віднести „Риторику” **Філіпа Меланхтона**.

Таким чином, в епоху Відродження риторика посіла чільне місце в системі гуманітарної освіти. Наголос на зв'язок риторики з філософією, бо красномовство без мудрості й доброчесності може бути небезпечним для людей.

Риторика в епоху Нового часу: характерні риси

№ з/п	Представники	Суть, місце, значення риторики
1	Френсіс Бекон (1561-1623)	- риторика, як і логіка – це наука наук, отже її слід вивчати на високому рівні; - призначення риторики – настанови розуму передавати волі, аби здобути її для виконання потрібних дій.
2	Блеза Паскаль (1632-1663)	- мистецтво переконання – сукупність методичного вивіреної процедур, що складаються із дефініцій термінів, аксіом, доведення.
3	Артур Шопенгауер (1788-1860)	- розробляв питання еристики (мистецтво суперечки). Праця „Еристика або мистецтво сперечання”; - головна мета еристичної діалектики – у вдосконаленні техніки суперечки.
4		- розвивається парламентське красномовство.

Таким чином, в добу Нового часу, риторика:

по-перше, остаточно перетворюється в окрему дисципліну, яка займається красою, витонченістю мови;

по-друге, все більше відокремлюється від реальної практики спілкування й відповідно втрачає статус самостійної науки;

по-третьє, все більше зближується з мовознавством, особливо та її частина, що стосується вивчення тропів і фігур;

по-четверте, у ХІХ ст. спостерігається занепад риторики і як навчальної дисципліни, формується уявлення про риторичність як беззмістовність, пишномовне базікання тощо.

5. Розвиток риторики в Україні: історія та традиції.

Особливості розвитку вітчизняної риторики:

По-перше, перший період становлення та розвитку риторики припадає на

епоху Київської Русі. Ключовий чинник формування ораторського мистецтва – прийняття християнства (988 р.). Розквіт *гомілетичного красномовства*.

По-друге, другий період піднесення риторики в Україні – кін. ХVІІ – поч. ХVІІІ ст. Це часи розквіту риторики як навчальної дисципліни. Навчальний та науковий центр – Києво-Могилянська академія.

По-третьє, наступним періодом піднесення, „риторичним ренесансом” можна вважати відкриття у 1919 році у Петрограді унікального навчального закладу - Інституту Живого Слова – готували педагогів, спеціалістів з мистецтва мовлення, судових, політичних, духовних ораторів, письменників (В. Всеволодський-Гернгрос).

По-четверте, в умовах незалежної України спостерігається відродження уваги до риторики („Золотослів”), що зумовлено необхідністю оволодіння навичками ораторського мистецтва для сучасного фахівця в будь-якій сфері.

№ з/п	Представники	Основний зміст риторики
1	Митрополит Іларіон (ХІ ст.)	Проповідь „Слово про закон і благодать” (1049 р.) – високий духовний талант, володіння складними фігурами візантійської риторики, пишномовства та своя оригінальна архітектоніка проповіді.
2	Іван Вишенський	- Мовний стиль ґрунтується на засадах античної риторики (фігури, риторичні

		<p>звернення, запитання й оклики, анафори, нагнітання слів і речень, розгорнені антитези).</p> <ul style="list-style-type: none"> - Прославився своїми вогненними полемічними памфлетами (...Де-до нині в Лядській землі віра, де надія, де любов, де правда і справедливість суду, де покора?...). - Досконало розробив риторичний прийом – діалогізація викладу, іронія і фігури її вираження, наповнивши її українським матеріалом.
3	Григорій Сковорода	<ul style="list-style-type: none"> - Виробив цілу філософію слова. Він його розумів і як „безодню”, що може охопити всю різноманітність космосу, і як міру речей, через яку все можна спробувати пізнати, відчути, і як силу реального існуючого. - Предтеча нової української літературної мови на народно розмовній, народнопоетичній мові. - Мовний стиль позначений характерними рисами українського бароко, зокрема риторизмом. - „Освітив розумом не тільки свою епоху, але й перелив своє світло у віки наступні, адже його наука стосувалася основного в житті: яка ти, людино, що можеш і як тобі жити” (В. Шевчук)

Риторика в Києво-Могилянській академії

1. Гуманітарна освіта включала: поетику, риторику, діалектику (полеміку), грецьку і латинську мови.

2. В риториці розвивався бароковий стиль з пошуками вибагливих пишномовних форм, символів, незвичних уподобань, урочистих протиставлень, несподіваних персоніфікацій.

3. Збереглося 127 курсів риторики, що були складені і прочитані в Києво-Могилянській академії:

➤ переважна більшість курсів мали світський характер, ґрунтувалися на класичній античній риторичній спадщині;

- курси риторики включали 5 розділів: винахід, розташування, словесне вираження, запам'ятовування і виголошення;

- особливістю киево-могилянських риторичних курсів була їх практична спрямованість (ренесанський ідеал „універсальної людини”, високоосвіченої).

➤ найвидатнішими провідниками і риториками - педагогами цього періоду були Інокентій Гізель, Лев Баранович, Іоанікій Галятовський, Антоній Радивиловський.

- **Інокентій Гізель** - український Аристотель, автор оригінального публіцистично - проповідницького підручника про духовенство „*Мир з Богом чоловіку*” (1669 р.) – праця сповнена алегоріями, мораллю, ідеями гуманізму.

- **Лазар Баранович** – представник церковної риторики, автор книг: „*Меч духовний є глагол Божий*” (1666 р), що містить 55 слів – проповідей, написаних за правилами шкільної гомілетики, і „*Труби словес проповідних*” – 80 проповідей на різні Свята.

- **Іоанікій Галятовський** – викладач-ритор, розробив теорію новомодного красномовства, яку втілював у книзі проповідей про чудеса Пресвятої Богородиці, „*Небо нове*” (1665 р.)

- найповніше барокові тенденції у вітчизняній риторичній мові відобразилися у творчості **Антонія Радивиловського**, автора двох збірок проповідей: „*Огородок Марії Богородиці*” (1676 р., 199 проповідей) та „*Вінець Христов, з проповідей недільних...*” (1688 р., 155 проповідей). Як теоретик вітчизняної риторики розробляв методику складання і виголошення проповідей, визначав завдання ораторів, склад аудиторії. За його теорією, проповідник, оратор, є послом Бога, тому повинен бути всезнаючим, глибоко порядним, чесним.

- **Стефан Яворський** (саме він за наказом Петра I написав і проголосив анафему І. Мазепі, назвавши його ядовитою, лукавою змією) – у праці „*Риторична наука*” виклав теоретичні засади риторики, визначивши її розділи: а) винахід; б) розміщення, вітійство (тропи і фігури), пам'ять і виголошення.

- найвідоміші праці київських ораторів:
 - Й. Кононович – Горбацький – „*Оратор могилянський.*” (1735р.);

- І. Кроковський „Комора Тулліанського красномовства” (1683р.);

- І. Валявський „Ритор український” (1689 р.);

- П. Калачинський „Комора ораторського мистецтва” (1691р.).

Одним з найвидатніших професорів риторики Києво-Могилянської академії з 1706 р. був **Феофан Прокопович** (1677-1736 рр.):

Праця Ф. Прокоповича „*Про риторичне мистецтво*”, звернена до української молоді, про що видно з посвяти: „Молоді оратори! Поступивши до школи красномовства, знайте, що ви прагнете до такої почесної справи, яка сама по собі справді настільки корисна, що її належить викладати не лише для вашого добра, а й на благо релігії і Батьківщини... Бо це є праця дум, княгиня мистецтв, яку всі вибирають з уваги на достоїнство, численні бажання з огляду на користь...”

Риторика Ф. Прокоповича складається з 10 книг:

Кн. 1. Подає загальні вступні настанови, історію і джерела риторики.

Кн. 2. Про підбір доказів і про ампліфікацію.

Кн. 3. Про розташування матеріалу.

Кн. 4. Про мовно-стилістичне оформлення промов.

Кн. 5. Про трактування почуттів.

Кн. 6. Про метод писання історії і про листи.

Кн. 7. Про судовий і дородчий роди промов.

Кн. 8. Про епідейктичний, або прикрашувальний, рід промови.

Кн. 9. Про священне красномовство (гомилетику).

Кн. 10. Про пам'ять і виголошування.

Риторика за Ф. Прокоповичем – це вміння добре говорити; *мета оратора* – переконувати мовою; *завдання оратора* – складати переконуючі промови.

У цілому *концепція риторики* Ф. Прокоповича прагне певним чином поєднати традиції Арістотеля та Квінтіліана. Водночас Ф. Прокопович наполягав на *національній користі красномовства*, бо риторика – це захист інтересів країни, її авторитету, своєї батьківщини, увічнення її історії, захист православної віри, уславлення державців, заохочення молоді до подвигів.

Розвиток риторики в Україні ХІХ- поч. ХХ ст. фактично був призупинений, що пояснювалося відсутністю Української держави, колоніальний статус якої не давав можливості розвитку української

мови („...мовами освіти, церкви, юриспруденції була російська, німецька, польська чи церковно - слов'янська”).

Варто відмітити певне піднесення у цей період судового красномовства, особливо після судової реформи 1864 р., зокрема, запровадження суду присяжних.

Наступним періодом піднесення ораторського мистецтва можна вважати відкриття у 1919 р. у Петрограді унікального навчального закладу – Інститут Живого Слова.

В умовах незалежної України спостерігається новий спалах у розвитку української риторики, оволодіння навичками якої є важливою умовою професійного зростання.

Опорний конспект № 2. Теорія риторики. _____ 2 год.

1. **Інвенція.**
2. **Диспозиція.**
3. **Елокуція (елоквенція).**
4. **Меморія та акція.**

1. Інвенція.

Основні розділи риторики відображають етапи (ступені) від появи ідеї через втілення її у мовний матеріал, підготовку і до виголошення промови та одержання очікуваного ефекту від неї.

Ступеневість (етапність) у риторичі є чітко виражена. Порушення її призведе оратора до розгубленості і помилок у промові.

Інвенція (винахід) – це перший розділ класичної риторики, в якому розробляється етап задуму, намірів, ідей, формування гіпотези майбутнього виступу.

Основне в інвенції – вдало, доречно вибрати предмет розмови, представити та розкрити так, щоб досягти здійснення задуму.

Базові закони інвенції:

- *Концептуальний закон:*
 - всім етапам підготовчої роботи до виступу мають передувати задум, ідея, створення концепції для реалізації цієї ідеї;
 - наголошує на пріоритеті думки над дією, продумуванні наступних дій;
 - привчає оратора до організованого, концептуального мислення.

Концепція (сприйняття) – система поглядів, розуміння певних явищ, процесів, набір доказів при побудові наукової теорії.

Складові вироблення концепції:

1. обрання предмета розмови і вироблення свого бачення (мотивом вибору предмета викладу у риторичі завжди був суспільний, груповий чи індивідуальний інтерес);
2. вибір проблеми або окремих, особливо важливих питань (на цьому етапі оратор заглиблюється в проблему, вивчаючи сукупність усієї інформації. Ця фаза має завершуватися планом);
3. вивчення стану проблеми в науковій, суспільно-політичній, фаховій чи художній літературі, ознайомлення з чужим досвідом (це

фаза повного заглиблення в предмет викладу з використанням емпіричного, енциклопедичного й компаративного матеріалу).

4. критичне осмислення власних напрацювань в обраній проблемі і науково - літературних відомостей з неї (на цьому етапі чітко постає в мовомисленні оратора зміст).

- *Закон моделювання аудиторії:*

- потребує від оратора вивчення соціально-демографічних, суспільно -

- психологічних та індивідуально - особистісних ознак аудиторії з метою контакту в процесі виступу;

- кількісний показник аудиторії:

- а) *великі аудиторії* (понад 30 осіб) – перевага монологічному способу викладу промови;

- б) *малі аудиторії* (оптимальна аудиторія від 12 до 30 осіб) – перевага діалогічній формі спілкування.

- рівень обізнаності аудиторії в темі:

- а) *підготовлені аудиторії* (головний мотив – що нового; перевага логосу; виклад оратором різних точок зору на проблему і обґрунтування власної);

- б) *непідготовлені аудиторії* (використання таких модусів публічного виступу як етос і пафос, емоційність оратора, приклади з життя, посилення на авторитети, виклад власної точки зору).

- соціально-культурні ознаки – виділення груп аудиторій (за гендерною ознакою, віком, національністю, віросповіданням тощо);

- ставлення до промови оратора:

- а) *прихильні аудиторії* (однобічна аргументація; виклад головного);

- б) *байдужі аудиторії* (привернення уваги слухачів, емоційний, захоплюючий початок, чітко визначена мета, структура, пункти).

- в) *конфліктна (негативно налаштована) аудиторія* (поступовий рух від аспектів згоди оратора з аудиторією до предмета розбіжностей).

- *Стратегічний і тактичний закони:*

- визначення стратегії (мистецтво керівництва). (Для цього оратору слід дати відповіді на запитання: Для чого я буду говорити? (мета); Кому я буду говорити? Що є найважливішим у моїй промові?

- стратегія включає кілька компонентів:

- а) визначення цільової настанови;

- б) виділення основних питань предмета мовлення;

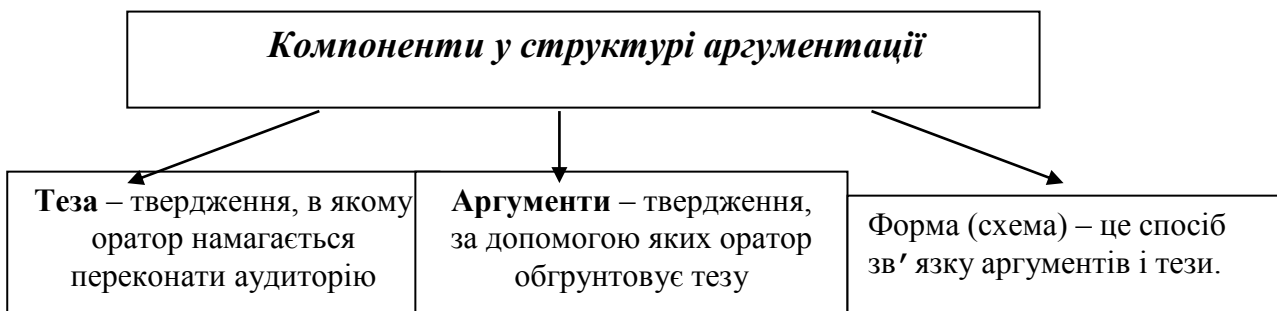
в) формування тез.

- стратегія розробляється для реалізації концепції (не маючи концепції не можна виробити стратегію);

- формування тез, тобто стислого вираження думок про виділені питання.

- *Тактичний закон* – полягає в конкретизації дій для подальшої реалізації стратегії.

- серцевиною цього етапу є *аргументація* – наведення аргументів, обґрунтування будь-якого положення, судження.

Існує багато класифікацій аргументації.

Основні критерії добору аргументів:

- а) міцний зв'язок з тезою;
- б) істинність, вірогідність доказу;
- в) орієнтація на обрану аудиторію;
- г) паралельне використання аргументів „за” і „проти”, виваженість доказів;
- д) образна форма аргументації.

Умови аргументації, що ведуть до успіху:

- 1) глибокі знання і всебічна компетенція аргументатора;
- 2) обізнаність промовця в теорії аргументації;
- 3) ораторська підготовка та практичний досвід;
- 4) аудиторія має „привласнювати” докази аргументатора, робити їх своїми.

- *Мовний (мовленнєвий) закон:*

- ретельна робота над створенням дієвої словесності форми промови;

- *точність мови* – вміння узгодити знання матеріалу зі знаннями мови, тобто вибір найточнішої для певної ситуації форму відповіді чи розповіді;

- *ясність мови* – зрозумілість, яка забезпечується точністю та логічністю;

- *чистота мови* – відсутність у мові чужих їй елементів, є запорукою її виразності й естетичності;

- *виразність мови* – ознака культури всіх мовців і виявляється через їх уміння користуватися всіма стилями мови;

- *різноманітність і багатство мови* – одноманітне мовлення втомлює слухачів, різноманітне (багата синонімія, тропіка, стилістичні фігури) активізує увагу.

Таким чином, *на цьому етапі оратор вивчає розробку предметної царини ораторської промови.*

2. Диспозиція.

Диспозиція (розташування) – *по-перше* - це етап підготовки промови, що відбувається за інтенцією; *по-друге* - це розділ риторичної науки, в якому висвітлюються головні питання мистецтва організації повідомлення (промови), власне його структуру.

На етапі *інвенції* головне – визначення *стратегії*, у *диспозиції* (як і в наступних етапах) головне – визначення *тактики* – тобто структурування матеріалу та забезпечення зв'язку окремих частин промови.

Сучасна оптимальна *структура промови*:

1. Вступ.
2. Головна частина.
3. Завершення.

Вступ – в риториці займає ключове значення, *мета* – встановлення контакту з аудиторією.

Поширені прийоми вступу:

➤ *Привернення уваги аудиторії*:

а) оратор підкреслює своє право говорити на певну тему;
б) оратор підкреслює важливість теми для аудиторії („Шановні депутати! Я хотів би привернути увагу до проблеми...”);

в) оратор підкреслює значимість самого предмета промови („Уявіть себе подорожнім, який вперше підходить до Середземного моря, вперше бачить синь його хвиль...”).

➤ *„Початок здалеку”* – використовується в *конфліктній аудиторії*, завдання оратора – налаштувати слухачів на позитивне сприйняття промови.

➤ *”Несподіваний вступ”* – безпосереднє звернення оратора до *основної проблеми*, яка особливо цікавить аудиторію. Акцент на

сильну *риторичну фігуру* (риторичне запитання, наприклад „Доки ж ти, Катиліна, будеш зловживати нашим терпінням?” (Цицерон)).

Отже вступ має бути коротким та яскравим.

Головна частина – мета – обґрунтування тез оратора.

Структура головної частини - штучні засоби викладу матеріалу (властива ієрархічність, оратор сам впорядковує матеріал).

<i>Дедуктивний</i>	<i>Індуктивний</i>	<i>Компаративістський</i>	
теза	аргументи	аргументи -зіставлення	теза
аргументи	теза	теза	аргумент и-зіставлення

Важливе значення для оратора має знання та вміння користуватися правилами стосовно аргументації та критики.

3 групи правил:

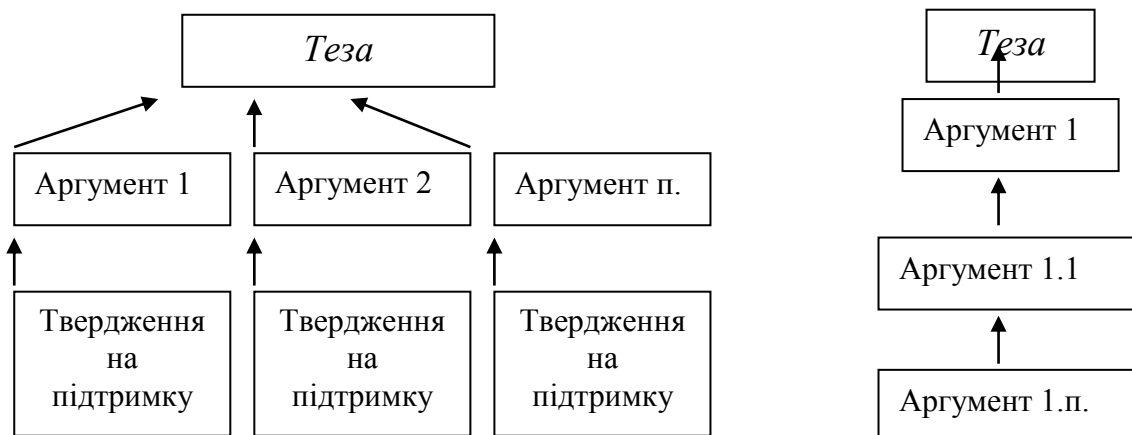
❖ *Правила щодо тези* (помилки)– теза повинна залишатися незмінною протягом усієї аргументації або критики:

Помилки:

а) „*підміна тези*” – навмисна заміна оратором положення, яке обґрунтовується в промові;

б) „*втрата тези*” – ненавмисна зміна оратором положення, яке обґрунтовується в промові.

Правило 1. Правила щодо аргументів – аргументи повинні бути обґрунтованими твердженнями.

Помилки („необґрунтований аргумент”):

а) „*хибний аргумент*” - в якості аргументу використовується хибне твердження;

б) „випередження основи” – в якості аргументу використовується твердження, яке не є наперед хибним, але саме потребує обґрунтування;

в) „коло в обґрунтуванні” – для обґрунтування тези використовуються аргументи, які, у свою чергу, впливають з цієї тези (наприклад: „Цього не може бути. Тому що цього не може бути ніколи”).

Правило 2. Аргументи повинні бути достатніми для обґрунтування тези.

Правило 3. Аргументи повинні відповідати тезі, яка обґрунтовується.

Завершення промови – мета – закріплення оратором своїх положень у свідомості аудиторії.

➤ *формулювання висновків* – оратор повертається до ключових пунктів головної частини;

➤ *розгляд перспективи* – оратор окреслює гіпотетичний розвиток предмета промови;

➤ *апелювання* – оратор намагається емоційно звершити свою промову та вплинути на почуття аудиторії.

„Негативні” способи завершення промови:

- вибачення;
- додаткові дані після того, як сформульовано висновки;
- безнадійна перспектива.

Отже, у кожній конкретній мовній ситуації, мовець повинен вибрати те, що є найдоцільнішим.

3. Елокуція (елоквенція).

Елокуція (словесне вираження) – розділ риторики, який вивчає виразність ораторської промови.

Критерії до словесного виразу промови:

- *правильність* – це відповідність ораторської промови певним мовним нормам;

- *ясність* – промова має бути доступна і зрозуміла слухачам (є результатом вдалої роботи оратора на етапі інвенції);

- *краса* - це здатність промови досягати естетичного ефекту;

- *доречність* – вибір оратором *форми мовленнєвого впливу*:

а) *пряма форма* – буквально значення мовних виразів, лише те, що він говорить;

б) *непряма форма* – оратор має на увазі не тільки те, що він говорить, а й щось більше (є прихованою тактикою).

Непряма форма впливу забезпечується використанням нових засобів виразності, якими є *риторичні фігури* (образ, вид) – це прийоми виразності, які реалізуються на рівні речення чи одиниці, більшій за речення.

Найбільш поширеною фігурою є *риторичне запитання* – це висловлювання у вигляді запитання, яке не потребує відповіді на відміну від звичайного. Як правило ставляться у *двох випадках*:

- *по-перше*, коли відповідь очевидна, відома аудиторія, а оратор тільки її актуалізує;

- *по-друге*, коли відповідь на запитання ніхто не знає, або її взагалі не існує, оратору потрібно підкреслити незвичайність певної ситуації (Наприклад: Хто винен? Що робити?).

Тропи – це прийоми виразності, що реалізуються на рівні слова чи словосполучення (це використання слів у невластивому для них значенні).

Використати троп – надати слову невластиве йому значення на підставі деякого критерію.

Критерії для утворення троп:

- тотожність (евфемізм, дисфемізм, антономазія, перифраза);
- схожість (метафора, алегорія, катахреза, прозопопєя);
- суміжність (метонімія, синекдоха);
- протилежність (іронія, антифразис, аксюморон).

Таким чином, витонченість у промовах досягається в результаті постійних тренувань, наполегливої праці, щоб як зазначав Цицерон „...жодне слово, позбавлене вишуканості або важливості, не виходило з вуст оратора”.

4, 5. Меморія та акція.

Меморія (пам' ять) – розділ риторики, який вивчає особливості запам' ятовування ораторської промови.

Акція (дія) – розділ риторики, який розглядає виголошення оратором промови. („Вміла готувати, та не вміла подавати”).

Складові основи акції:

- з' ясування умов спілкування;
- характеристика оратора й аудиторії;
- методичне застереження і прийомотворення;
- інтонування тексту;

- паралінгвістичний супровід;
- психологічний тренінг;
- техніка дихання й техніка мовлення.

Способи запам'ятовування промови (меморія):

1. *механічний* – в основі багатократне повторення того, що треба запам'ятати (по суті зазубрювання).

2. *логічний* – в основі усвідомлення смислового зв'язку між елементами матеріалу. Передбачає виконання двох умов: а) усвідомлення того для чого потрібно запам'ятати матеріал; б) розуміння смислу того, що треба запам'ятати.

3. *мнемотехнічний* – в основі – переведення матеріалу в іншу знакову систему, в інші образи, які людині легше зберегти в пам'яті. Засновник – давньогрецький поет Симонід, який вважав, що для пам'яті найважливішим є розташування. (Успішно користувався цим способом Цицерон «римська кімната» - чітко зафіксують порядок предметів у кімнаті, кожен предмет повинен мати яскравий образ).

Періоди уваги аудиторії, які слід враховувати оратору дорівнюють приблизно 15 хвилинам, отже увага слухачів значно знижується до 15, 30, 45 хвилини.

Оратору слід враховувати загальні особливості людського сприйняття:

1. «ефект рамки» («закон межі»), суть – найкраще запам'ятовується початок і кінець промови. На вступ і завершення відводиться від 10% до 30% загальної тривалості часу, але саме 80% загального враження від оратора визначається цими частинами (Цицерон писав: «...майстерний оратор поставить найбільш важливі доводи частиною на початок, частиною в кінець, а між ними всуне слабкі»).

2. «магічне число» (число Міллера 7+-2) – характеризує обсяг людської пам'яті .

Отже, чіткість структури, ясність та стислість викладу, образність мовних конструкцій – шлях до ефективного запам'ятовування.

На етапі виголошення промови суттєвим є невербальні засоби оратора (невербальний блок) – фактори, які присутні в спілкуванні, але безпосередньо не пов'язані з текстами (поза, жести, міміка, мова простору, одягу, кольорів, манера спілкування і ін.). Невербальні – це ті мотиви, що знаходяться у несвідомому.

Характеристики невербального спілкування:

а) *перше враження* («Не буде другого шансу створити перше враження»; 55% інформації – що люди бачать; 38% - що чують; 7% - що говорять).

б) *жести відкритості* (горизонтальна жестикуляція, розкриті рухи);

в) *мова міміки* (зоровий контакт);

г) *інтонація* (постійно змінювати; гучність голосніша ніж звичайна; темп – 120 слів за хвилину; пауза – до 4 секунд);

д) *мова простору* (інтимна – до 50 см.(між близькими людьми); особиста – від 50 см. – до 1,5 м.(між друзями); соціальна – від 1,5 м. – до 3 м.(між знайомими); публічна – більше 3 м.(відкрита зона для виступу оратора перед аудиторією);

е) *мова одягу та кольорів* (найкраще оратору обрати діловий костюм)

Таким чином, шлях до майстерного промовця – це шлях наполегливої, системної праці.

Опорний конспект № 3. Судова промова _____ 2год.

- 1. Судове красномовство: особливості, різновиди, комунікативні стратегії учасників.**
- 2. Предмет та види судових промов.**
- 3. Засади і функції судової промови.**
- 4. Особливості підготовки судової промови та ознаки комунікативної культури судового оратора:**
 - 4.1. Збирання та аналіз матеріалів.**
 - 4.2. Систематизація матеріалів і письмова підготовка промови (тези).**

1. Судове красномовство: особливості, різновиди, комунікативні стратегії учасників.

Судове красномовство – це мистецтво судового мовлення, мистецтво мовлення на суді.

Виступ у суді – один з найскладніших і найвідповідальніших моментів участі прокурора, захисника, й інших учасників у кримінальному судочинстві. Тому формування комунікативних стратегій учасників судочинства неможливе без достатніх знань. Уміння ж переконливого публічного виступу – це результат наполегливого оволодіння прийомами риторичного мистецтва.

Суть цього мистецтва – в умінні, здатності творити вміло, майстерно, за змістом і формою.

Особливості судового красномовства:

- як наука і навчальна дисципліна судове красномовство виникло на зіткненні двох різних наук – ораторського мистецтва і судового (кримінального) процесу;
- являє собою певну систему ідей, положень, поглядів про майстерність судоговоріння і закономірності професійної мови представників правосуддя;
- в рамках кримінального процесу розглядається як мистецтво слова всіх його учасників (прокурора, захисника, громадського обвинувача та ін.), крім суддів і пов'язується лише з однією його стадією (на відміну від інших стадій теорії судового красномовства) – судовими дебатами;
- тісно пов'язане з іншими видами ораторського мистецтва, зокрема, подібно до академічного, наукового красномовства, судове

характеризується суворою аргументацією, доказовістю, має творчий характер;

- особливістю судової промови (серцевина судової риторики) є її офіційний, державно-правовий характер, її виголошення передбачається і регулюється КП та ЦП законодавством.

2. Предмет та види судових промов.

Судова промова – це промова, звернена до суду та інших учасників судочинства і присутніх при розгляді кримінальної, цивільної, адміністративної справи, у якій містяться висновки щодо тієї чи іншої справи.

Виступаючи у суді, прокурор і адвокат:

- підбивають підсумки судового розгляду справи та попередньо проведеної роботи;
- аналізують докази;
- висловлюють свою позицію у справі, міркування, на які суду необхідно дати відповідь під час складання вироку, рішення, постанови, ухвали.

У судовому засіданні при розгляді кримінальних, цивільних, адміністративних, господарських справ виділяють такі *види судових промов*:

1. обвинувальна промова прокурора в кримінальних справах в суді першої інстанції;
2. промова прокурора в кримінальній справі при відмові від обвинувачення в суді першої інстанції;
3. захисна промова адвоката в кримінальній справі в суді першої інстанції;
4. промова адвоката –представника потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача;
5. самозахисна промова підсудного;
6. промова потерпілого і його представника;
7. промова цивільного позивача і цивільного відповідача і їх представників;
8. промови прокурора й адвоката в цивільних справах у суді першої інстанції;
9. промова прокурора й адвоката в адміністративних справах;
10. промова прокурора й адвоката в кримінальних і цивільних справах у суді другої інстанції;
11. промови позивача та відповідача або їх представників у цивільних справах;
12. промови третіх осіб або їхніх представників у цивільних справах;
13. промови уповноважених органів державного управління, профспілок, підприємств, установ у цивільних справах;
14. промови представників громадських і трудових колективів у цивільних справах;
15. промови осіб, які притягаються до адміністративної відповідальності, та їхніх представників;
16. промова потерпілого в адміністративній справі;
17. захисна промова близьких родичів, опікунів або піклувальників підсудного в кримінальній справі;
18. промова адвоката (представника сторони) при веденні господарських справ в господарському суді;
19. промова прокурора при підтриманні позову в господарському суді.

Охарактеризуймо за метою і функціями основні види судових промов

<i>Вид судової промови</i>	<i>Мета, зміст</i>	<i>Функції</i>
Судова промова державного обвинувача у кримінальному процесі	<ul style="list-style-type: none"> • подати громадсько - політичну оцінку злочину й особи підсудного; • характеристику складу злочину; • вичерпний аналіз зібраних і перевірених на судовому слідстві доказів та обґрунтувати ними свою позицію щодо вини підсудного; • кваліфікувати його дії та міру покарання. 	
Судова промова прокурора у кримінальній справі при відмові від обвинувачення	<ul style="list-style-type: none"> • викладення фактичних обставин справи; • заява про не підтвердження обвинувачення в суді; • аналіз та оцінка доказів; • фактичні обставини та юридичні підстави відмови від державного обвинувачення; • причини необґрунтованого притягнення особи до кримінальної відповідальності, пропозиції щодо їх усунення; • пропозиції про поновлення порушених прав і подальшу долю справи. 	
Судова промова	<ul style="list-style-type: none"> • розглянути всі факти й докази під кутом зору 	

захисника	<p>інтересів підсудного;</p> <ul style="list-style-type: none"> • розтлумачити їх так, щоб спростувати обвинувачення, а якщо воно безсумнівно доведене, пом'якшити вину й відповідальність підсудного. 	
Судова промова громадського обвинувача	<ul style="list-style-type: none"> • відобразити ставлення вповноваженої громадської організації для участі в судовому розгляді справи до вчиненого злочину та особи підсудного. 	
Судова промова громадського захисника	<ul style="list-style-type: none"> • подати характеристику особи підсудного, виходячи з його трудової та громадської діяльності; • викласти обставини, що пом'якшують вину підсудного або виправдовують його; • обґрунтувати можливість пом'якшення покарання, умовного засудження чи відстрочки виконання вироку. 	
Судові промови цивільного позивача і цивільного відповідача	<ul style="list-style-type: none"> • доведення чи не доведення факту вчинення злочину; • наявність чи відсутність підстав для пред'явлення і задоволення позову; • предмета шкоди та розміру його відшкодування (питання вини підсудного та обрання йому міри покарання не обговорюються, оскільки це не пов'язано з цивільним позовом). 	

Предмет судових промов:

1. У кримінальних справах у суді першої інстанції:

- фактичні обставини справи (п. 1 ст. 64, п. 1 ст. 324, ст. 420, п. 1 ст. 448 КПК України) та їх суспільно-політична оцінка;
- аналіз та оцінка доказів (п. 3 ст. 318 КПК України);
- юридична оцінка установлених фактичних обставин – кваліфікація злочину (п. 2 ст. 64, п. 2-4 ст. 324, п. 2 ст. 420 КПК України);
- характеристика особи підсудного, а в необхідних випадках й інших учасників процесу (п. 3 ст. 64, п. 7 ст. 324, п. 3 ст. 420);
- питання, пов'язані із застосуванням кримінального покарання або звільнення від нього (п. 3 ст. 64, п. 4, 6 ст. 324 КПК України);
- питання, пов'язані із вирішенням цивільного позову (п. 4 ст. 64, п. 9 ст. 324 КПК України);
- інші питання, які вимагають свого вирішення (п. 10-14 ст. 324 КПК України);
- аналіз причин і умов, які сприяли вчиненню злочину (ст. 23, 23-2 КПК України).

2. У цивільних справах у суді першої інстанції:

- фактичні обставини справи;
- оцінка доказів;
- пропозиції про застосування того чи іншого закону у справі;
- пропозиції про винесення окремої ухвали при наявності для цього підстав (ст. 235 ЦПК України).

3. В адміністративних справах (ст. 250 Кодексу України про адміністративні правопорушення):

- чи було вчинене адміністративне правопорушення;
- чи винна дана особа в його вчиненні;
- чи підлягає вона адміністративній відповідальності;
- чи є підстава для передачі матеріалів про адміністративне правопорушення до товариського суду, громадської організації;
- інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

4. У суді другої інстанції при розгляді справи в апеляційному чи касаційному порядку:

- критика або обґрунтування правильності вироку чи рішення ;
- обґрунтування апеляційного (касаційного) подання чи апеляційної (касаційної) скарги або їх критика;

- аналіз і оцінка додаткових матеріалів;
- пропозиції про винесення певної ухвали апеляційної (касаційної) інстанції.

Підсумуємо.

По-перше, до змісту промови входять ті елементи, які утворюють її предмет.

По-друге, великий вплив на зміст і форму судової промови мають особа ритор та судова аудиторія.

По-третє, мистецтво вільного володіння формами судової промови, її зміст і думки ритор є ключовими.

По-четверте, впливаючи на формування внутрішнього переконання судді, судові промови допомагають суду глибше розібратися у всіх обставинах справи, повно і об'єктивно дослідити їх, установити істину і прийняти правильне рішення.

3. Засади і функції судової промови.

Основні засади судової промови:

(впливає не тільки на зміст, а й на спосіб побудови судової промови)

1. Психологічна:

- процесуальна діяльність учасників судочинства - акт психологічний;
- судові дебати – це засіб переконання суду, учасників процесу у правильності висунутих суб'єктами дебатів тез і обґрунтованості висунутих ними рішень;
- компоненти психологічної структури судових дебатів: а) психологічні властивості та якості виступаючого; б) психологія сприйняття промови і впливу останньої на формування судового переконання.

2. Етична:

- будь-яка професійна діяльність повинна здійснюватися на основі етичних принципів, які сформувались в суспільстві плюс свої норми професійної етики

3. Логічна:

- є базою, яка визначає обґрунтованість, переконливість і доказовість судової промови;
- знання законів логіки у судочинстві – необхідна умова для правильного, переконливого ведення справи;
- вимагає, передусім, точного визначення тез, які доказуються;

- сприяє формуванню у судового оратора чітких суджень і обґрунтування їх доказовими даними

Функції судової промови

Комунікативна

- судові дебати виступають як засіб спілкування, комунікації, як спосіб обміну думками і судженнями;
- судові дебати-це форма відстоювання судовими риторамі своїх процесуальних позицій.

Інформативна

- судова промова повинна бути аргументованою, доказовою, переконливою;
- судовий ритор має старання і ретельно проаналізувати не лише ті докази, які підтверджують позицію виступаючого, але й дані, які не узгоджуються з нею.

Отже, *судові промови* – це засіб комунікативного зв'язку, спосіб реалізації комунікативної функції.

Отже, судді очікують від ратора переконливих і обґрунтованих її висновків.

4. Особливості підготовки судової промови та ознаки комунікативної культури судового оратора.

4.1.

Готуючись до виступу, судовий ритор повинен з'ясувати три ключові питання

Що трапилося і чому трапилося?

Що потрібно доказати суддям?

Як можна вплинути на їх рішення?

На думку Петра Пороховщикова (П. Сергеич), те, що потрібно *доказати є головним положенням, головним висновком промови*, те, що *може вплинути на рішення суддів*, він називає *нервами*.

У теорії головний висновок обвинувачення завжди один: підсудний винуватий у злочині; головний висновок захисту також один: підсудний у такому злочині не винен.

Усі три питання взаємопов'язані єдиною метою, судовий ритор повинен чітко вибудувати *етапність* кожного:

Збирання матеріалів починається в процесі вивчення кримінальної справи:

- записи допоможуть знати і розуміти справу, допоможуть у постановці питання учасникам процесу;
- найінтенсивніше збираються матеріали під час судового слідства;
- судовий ритор повинен записувати й свої думки, які виникли у ході розгляду справи;
- продуктивно й ефективно збирає факти для промови лише той, хто бере активну участь у дослідженні доказів;
- з метою перевірки достовірності чи сумнівності рекомендується групувати різні джерела доказів;
- у великих і складних справах записи слід робити за розділами: епізоди звинувачення, показання підсудних, речові докази, висновки експертів тощо;
- прокурор складає так зване спостережне провадження, адвокат – адвокатське провадження.

Загалом, збирання матеріалів триває аж до проголошення промови.

Аналіз матеріалів:

- судовий ритор ще задовго до судового засідання аналізує як *докази* (фактичні дані, відомості), так і *процесуальні джерела* (показання свідків і потерпілих, висновки експерта та ін.);
- для належної оцінки доказів судовому оратору слід встановити їх достовірність, належність, допустимість й достатність для вирішення справи;

- з метою повноти відомостей здійснюють їх зіставлення із змістом аналогічного джерела;
- судовому ритору слід враховувати чинне законодавство, де йдеться про недозволені методи слідства, які могли потягти самообмову чи дачу неправдивих показань;
- аналізуючи матеріали, слід відокремлювати установлені факти від сумнівних; слід шукати внутрішній зв'язок між ними;
- аналіз фактів, обставин справи доцільно перевірити з точки зору протилежної сторони (перехресна перевірка – дозволяє запобігти передчасним висновкам і ґрунтовно підготуватися до виступу у суді);
- належну увагу при аналізі доказів, обставин справи, варто звертати на негативні факти, на те, чого не було;
- судовому ритору важливо занотовувати все, що аналізується, перевіряти обґрунтованість думок.

Отже, збирання й аналіз матеріалів – це єдиний, *взаємопов'язаний процес*, що має своїм завданням – підвести судового ритора до безпосередньої підготовки промови.

4.2.

1. У процесі досудової підготовки як адвокату так і прокурору слід мати написану захисну чи звинувачувальну промову. Ставка судового ритора, навіть досвідченого, на експромт, натхнення, імпровізацію, може позбавити промову цілісності й системності, завести в бік від задуманих висновків.

2. Обсяг письмової підготовки може бути і буває різним в залежності від характеру й складності справи, аудиторії і ін. Після закінчення досудового слідства звинувачення і захист ще раз до дрібниць продумують зміст і структуру промови.

3. Коли необхідний матеріал у справі зібраний, можна приступати до *систематизації*. Судовий ритор *фіксує висновок*, а поряд розміщує *докази*, які цей висновок підкріплюють, таким чином виникає ланцюжок (група) міркувань пов'язаних загальним висновком.

4. Закінчивши систематизацію судовий промовець переходить до письмової підготовки судової промови, де найкращою формою фахівці виділяють – детальне складання тез промови.

Вимоги до тез судової промови:

- тези повинні містити головні положення, найважливіші докази, висновки і ін.;

- тези допомагають молодому правнику - ритору набувати професійної майстерності, формують навички публічної комунікації;
- молодим риторам варто виховувати професійне вміння паралельно брати участь у закінченні судового слідства і фіксувати тези своєї промови;
- зачитування наперед написаної промови, позбавляє виступ полемічності, миттєвого реагування на репліки інших учасників;
- у тезах головне місце має відводитися доказовим твердженням;
- тези повинні бути чітко й акуратно викладені зрозумілим почерком;
- нарешті, тези доцільно перечитувати, що сприятиме оперативному виправленню допущених помилок, вилученню уже неактуальних аспектів, перенесенню акцентів на суттєве.

Опорний конспект № 4. Промова державного обвинувача 2год.

1. Зміст та побудова обвинувальної промови.

2. Структура обвинувальної промови прокурора:

1.1. вступна частина;

1.2. виклад фактичних обставин злочину (фабула справи);

1.3. аналіз доказів;

1.4. обґрунтування кваліфікації злочину;

1.5. характеристика особи підсудного;

1.6. обґрунтування пропозиції про міру покарання, цивільному позову;

1.7. аналіз причин і умов, що сприяли вчиненню злочину, з пропозиціями щодо їх усунення;

1.8. заключна частина промови.

3. Репліка прокурора. Промова прокурора при відмові від обвинувачення.

1. Зміст та побудова обвинувальної промови.

Стаття 264 КПК України визначила: *прокурор підтримує перед судом державне обвинувачення. Він це робить від імені держави, від імені суспільства.*

Промова прокурора – один з найбільш відповідальних етапів підтримання обвинувачення в суді, у ній він висловлює остаточні і кінцеві висновки.

Отже, *обвинувальна промова прокурора – це промова в судових дебатах, в якій підтримується державне обвинувачення, і містить аналіз доказів, міркування про кваліфікацію злочину, міру покарання та інші питання, значимі для винесення законного і обґрунтованого вироку.*

Закон не визначає змісту обвинувальної промови, але ст. 324 КПК передбачає перелік питань, які прокурор у своїй промові повинен висвітлити:

- чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується підсудний;

- чи має це діяння склад злочину і якою саме статтею кримінального закону він передбачений;

- чи винен підсудний у вчиненні цього злочину і чи підлягає покаранню;
- чи є обставини, що обтяжують чи пом'якшують відповідальність підсудного і які саме;
- чи слід у випадках, передбачених КК України, визнати підсудного особливо небезпечним рецидивістом;
- яка міра покарання і чи повинен підсудний її відбувати;
- в якому виді виправно-трудової чи виховно-трудової колонії або у тюрмі повинен відбувати покарання засуджений до позбавлення волі;
- чи підлягає задоволенню пред'явлений цивільний позов, на чию користь та в якому розмірі;
- що зробити з майном, описаним для забезпечення цивільного позову, і можливою його конфіскацією;
- що робити, з нажитими злочинним шляхом, речовими доказами;
- на кого мають бути покладені судові витрати і в якому розмірі;
- який запобіжний захід слід обрати щодо підсудного;
- чи слід у випадках, передбачених КК України, застосовувати до підсудного примусове лікування чи встановити над ним опіку.

Окрім вищезазначених прокурор повинен також дати:

- суспільно-політичну оцінку обставин справи;
- характеристику особи підсудного;
- аналіз причин і умов злочину.

Зміст і структура обвинувальної промови визначаються:

- 1) обставинами справи;
- 2) місцем її розгляду;
- 3) складом аудиторії;
- 4) позицією та індивідуальними якостями прокурора.

Відзначимо, що зміст і структура, побудова промови прокурора не є однаковими і незмінними для будь-якої справи, тому прокурор має майстерно побудувати свій виступ, пам'ятаючи давню народну приказку: „*Уміла готувати, та не вміла подати*”.

2. Структура обвинувальної промови прокурора.

Прокурорська практика виробила наступну структуру обвинувальної промови.

2.1. Характерні складові вступної частини промови прокурора:

1. пам'ятаючи теорію риторики, необхідно добре продумати початок судової промови, що допоможе установити психологічний контакт з аудиторією та сприятливу атмосферу безпосередності;

2. чим менше шаблонності, тим більше увагу до такої промови;

3. враховуючи специфіку судової аудиторії, де обстановка перед виступом державного обвинувача особлива і своєрідна, для прокурора головне – закріпити увагу слухачів;

4. не доцільним у вступі є такий початок: „Вельмишановні судді! Я не затримаю довго вашої уваги”;

5. використання найбільш вживаних прийомів вступної частини:

а) оцінка суспільно-політичного значення справи, яка розглядається;

б) вказівка на характерні особливості кримінальної справи;

в) виклад програми виступу.

(При цьому прокурору не слід перебільшувати суспільно-політичну оцінку обставин справи; штучно нагнітати атмосферу).

6. доцільною у вступній частині є вказівка на різні особливості справи: фактичного, юридичного, суспільно-політичного, морально-етичного, що дозволяє акцентувати увагу на певних обставинах, виділити їх, підкреслити їх, допомогти слухачам правильно їх оцінити;

7. прокурор починає обвинувальну промову із вказівки, на яких питаннях він має намір зупинитися, що доказати, що спростувати, це допомагає аудиторії краще зрозуміти й оцінити доводи судового ратора;

8. серйозною вадою є трафаретність („заготовки” у збірниках судових промов) вступної частини.

Отже, враховуючи вищевикладене стосовно вступної частини промови прокурора, слід пам'ятати слова українського Сократа (Г. Сковороди), який писав: „Краще нічого не сказати, ніж сказати нічого”.

2.2. Завдання прокурора – відновити в пам'яті присутніх загальну картину злочину, тому прийнято виділяти кілька способів викладу фактичних обставин справи:

- ❖ *хронологічний* (так, як установив слідчий);
- ❖ *систематичний* (як це мало місце в дійсності);
- ❖ *змішаний* (перші два разом) – рекомендується у великих, багатоепізодних справах.

2.3. Аналіз і оцінка зібраних у справі доказів мають на меті – довести саму подію злочину і винність підсудного в її здійсненні.

По-перше, зізнання підсудного, якість і простота справи не звільняють прокурора від аналізу доказів (ст. 22 КПК України).

По-друге, КП законодавство категорично забороняє прокурору, судді перекладати обов'язок доказування на підсудного.

По-третьє, завдання прокурора – допомогти учасникам процесу зіставити між собою розрізнені докази, відкинути все непотрібне, зайве і прийти до обґрунтованих висновків.

По-четверте, головну увагу прокурор повинен зосередити на встановленні достовірності доказів, на з'ясуванні їх доказової цінності.

По-п'яте, обвинувачення не може базуватися на припущеннях свідків; не може промова ґрунтуватися на показаннях свідків, зацікавлених у результатах справи (критичне ставлення).

По-шосте, одним із важливих джерел доказів і одночасно засобом захисту від висунутого звинувачення є *показання підсудного*.

Виділяють такі різновиди показань підсудного:

- а) повне або часткове визнання чи заперечення своєї вини;
- б) *самообмова* – це такі показання підсудного, коли він зізнається у вчиненні злочину, якого в дійсності не вчинював; у більш тяжкому злочині ніж в дійсності вчинив; у взятті всієї вини на себе.

У цьому випадку прокурор має врахувати цілий ряд факторів: втрата віри підсудним у справедливість і об'єктивність; шантаж, підкуп, поради досвідчених людей і т. п.

в) *обмова* – підсудний викриває (правдиво чи неправдиво) інших осіб у вчиненні інкримінованого йому або комусь іншому злочину.

Мотиви обмови: бажання уникнути вини, або зменшити її, помста, бажання сприяти розкриттю злочину, заслужити прихильність міліції, слідчих тощо.

г) *алібі* – твердження підсудного, що в момент вчинення інкримінованого йому злочину, він перебував в іншому місці.

Обов'язок перевірки алібі лежить на прокуророві і судді.

По-сьоме, при оцінці показань підсудного, який викриває іншу особу, прокурору слід особливо ретельно і критично проаналізувати ці показання.

Обвинувачення не може вважатися доведеним, якщо воно ґрунтується тільки на обмові підсудного, зацікавленого у результатах справи, не підкріплене іншими вагомими доказами.

Важливим в аналізі і оцінці доказів є показання потерпілого, воно виступає як засіб захисту його прав і законних інтересів.

Серед доказового матеріалу все більшої ваги набуває експертиза. Висновок експерта для прокурора, судді не є обов'язковим, але незгода з ним повинна бути вмотивована (ч. 4 ст. 75 КПК України).

Недоліком обвинувальних промов при аналізі й оцінці доказів є те, що логічне доказування, аналіз доказів підмінюється переказом показань підсудного, потерпілого, свідків, висновку експерта. Такий повтор буде тільки стомлювати і нікого ні в чому не переконає.

Таким чином, завдання судового ритора полягає в показі місця й ролі кожного доказу в матеріалах справи, оцінці доказів у їх сукупності.

2.4. Правильна кваліфікація злочину є однією з гарантій здійснення правосуддя відповідно до закону:

1) прокурор зобов'язаний неухильно дотримуватися вимог кримінального законодавства;

2) особливу увагу слід звернути на суб'єктивний бік вчиненого злочину;

3) жодна альтернатива в питанні про кваліфікацію злочину з боку прокурора – недопустима.

Недоліки промови у цій частині – прокурори часто погоджуються з кваліфікацією, даною слідчим на попередньому слідстві (Наприклад. „Пред'явлене Петренку обвинувачення повністю доказане, його дії кваліфіковано правильно”).

2.5. Ще однією структурною ланкою обвинувальної промови прокурора є ґрунтовна характеристика особи підсудного.

Прокурору слід з'ясувати ставлення підсудного до праці, навчання, працездатність, стан здоров'я, сімейний стан, дані про минулі судимості тощо.

Вимоги до характеристики прокурором підсудного:

- не повинно бути місця голосливим твердженням, суб'єктивній думці про підсудного;
- підсудний це ще не злочинець;
- характеристику слід будувати на даних, які є в справі;
- недопустимі необ'єктивність, ігнорування позитивних якостей підсудного.

Доцільно пам'ятати слова Цицерона: „Хто виступає з обвинуваченням проти когось, то не має нічого несправедливішого як зупинятись на довгому переліку фактів, що говорять проти обвинуваченого, і замовчувати факти на його користь” .А. Коні зазначав: „Сила обвинувачення – в доводах, а не в епітетах. Зовсім не допустимі вирази грубі, принижуючі. Вони не підсилюють, а лише послаблюють обвинувачення”.

2.6. Прокурор у своїй промові повинен пам'ятати, що *кримінальне покарання може досягти мети лише тоді, коли воно справедливе.*

Дискусійним є питання чи потрібно вказувати на *точну* міру покарання. Вказівка на *вид і розмір* обов'язкові, коли прокурор просить максимальну або мінімальну міру покарання.

Особливу обережність і зваженість слід виявити тоді, коли йдеться про *виняткову міру покарання*. Пропонуючи міру покарання, прокурор повинен чітко *вказати вид виправно-трудової установи*, передбачений законодавством.

Враховуючи, що судді незалежні у прийнятті рішення, прокурор може лише просити або пропонувати суду обрати підсудному ту чи іншу міру покарання.

Питання цивільного позову, що повинні бути висвітлені у промові прокурора:

- чи встановлено факт нанесення матеріальної шкоди;
- чи підлягає задоволенню пред'явлений цивільний позов, на чию користь та в якому розмірі;
- чи підлягають відшкодуванню збитки, заподіяні потерпілому;
- вказати форму відповідальності (солідарну, часткову чи змішану), якщо матеріальна шкода заподіяна діями кількох підсудних та ін.

2.7. Стаття 23 КПК України говорить про *прямий обов'язок прокурора виявити причини, що сприяли вчиненню злочину.*

Під час судових дебатів прокурор повинен дати відповідь на такі питання:

- а) які конкретно обставини були причиною злочину, які умови і яким чином сприяли його вчиненню?
- б) хто несе відповідальність?
- в) які заходи необхідно вжити для запобігання подібним злочинам?

Прокурор має право порушити клопотання перед судом про винесення окремої ухвали у випадках:

- 1) встановлення у справі фактів порушення злочину, причин та умов, що сприяли вчиненню злочину;
- 2) при виявленні судом порушень прав людини, на етапі провадження дізнання чи попереднього слідства;
- 3) коли у підсудного є неповнолітні діти (ст. 23-2 КПК України).

2.8. *Заключна частина промови прокурора – факультативний елемент* судової промови державного обвинувача. Все залежить від обсягу суспільної небезпеки справи. Якщо справа резонансна, має значний інтерес громадськості, є виїзні засідання, тоді заключна частина промови дуже бажана. Прокурор може коротко зупинитись на: а) підсумках процесу;

- б) що вирок сприятиме законності; в) вказати те, що запало в душу;
- г) вказати на уроки.

3. Репліка прокурора. Промова прокурора при відмові від обвинувачення.

Репліка (ст. 318 КПК України) – *не обов'язкова частина судових дебатів.*

Підстави для виступу прокурора з реплікою:

- висловлені помилкові твердження іншими учасниками судових дебатів;
- неправильно тлумачаться норми права;
- перекручені фактичні обставини справи, які мають суттєве значення;
- допущено грубу поведінку щодо учасників судового розгляду;
- допущено домисли та принципово неправильні судження;

- явно перекручено позицію прокурора, громадянського обвинувача, цивільного позивача;

- дана юридично неправильна оцінка скоєного.

1. Репліка, як правило, гостро полемічний виступ, тому повинна бути короткою, чіткою і зрозумілою.

2. У репліці прокурора недопустимі гра слів, обмовки інших учасників судового процесу, грубість, нетактовність.

3. Готуючись до репліки під час виступу інших учасників, державний обвинувач має пам'ятати, що не слід користуватися реплікою для того, аби щось змінити у виступі, доповнити судові дебати.

4. Репліка сприйматиметься, якщо у ній використовуються крилаті вирази, афоризми, народна мудрість (*У нас в Україні співають по-іншому: „А козак дівчину та й вірненько любить, а займає не посміє”*).

Коли в результаті судового розгляду прокурор прийде до переконання, що дані судового слідства *не підтверджують* пред'явленого підсудному обвинувачення, він *повинен відмовитися від обвинувачення і викласти суду мотиви відмови* (ч. 3 ст. 264 КПК У).

З одного боку, відмова від обвинувачення відображає певний аспект процесуальної самостійності прокурора в суді, з другого боку, відмова має базуватися на сукупності обставин, які виступають як основа відмови від обвинувачення, звідси випливає висновок, що відмова від обвинувачення не тільки право, але й обов'язок прокурора.

Практичні мотиви і причини відмови прокурора від обвинувачення (Закон їх не вказує):

1. виявлення в ході судового розгляду нових обставин, які спростовують обвинувачення;

2. інша оцінка прокурором зібраних у справі доказів.

Прокурор зобов'язаний аргументовано довести, чому підсудний повинен бути виправданий.

Тому таку промову, як радять професіонали, доцільно розпочинати з роз'яснення суті і значення вимог ч. 2 ст. 36 Закону України „Про прокуратуру”, а далі виходячи з предмета судової промови *рекомендується наступна структура:*

- викладання фактичних обставин справи (попереднє слідство);

- заява про не підтвердження обвинувачення в суді (відмова);
- аналіз та оцінка доказів (попереднє і судове слідство);
- фактичні обставини й юридичні підстави відмови від державного обвинувачення;
- причини необґрунтованого притягнення особи до кримінальної відповідальності і пропозиції їх усунення;
- пропозиції про подальшу долю справи.

Слід наголосити, що прокурору психологічно важко відмовитися від обвинувачення, тому на практиці їх мало. Частіше у таких випадках прокурори йдуть на компроміс, просять суд направити справу на додаткове розслідування, в ході якого закривають справу.

Водночас відмова прокурора від обвинувачення переконує судову аудиторію, що відповідатимуть перед законом тільки винні. Прокурор закінчує свої промови так: „Тому я відмовляюся від обвинувачення і прошу винести виправдувальний вирок”.

Опорний конспект № 5. Захисна промова _____ 2 год.

1. *Зміст захисної промови адвоката.*
2. *Структура судової промови захисника:*
 - 2.1. *вступна частина;*
 - 2.2. *аналіз фактичних обставин справи;*
 - 2.3. *обґрунтування кваліфікації злочину;*
 - 2.4. *характеристика особи підсудного;*
 - 2.5. *міркування про цивільний позов, міру покарання;*
 - 2.6. *заклучна частина промови.*
3. *Репліка адвоката. Альтернатива в захисній промові.*

1. *Зміст захисної промови адвоката.*

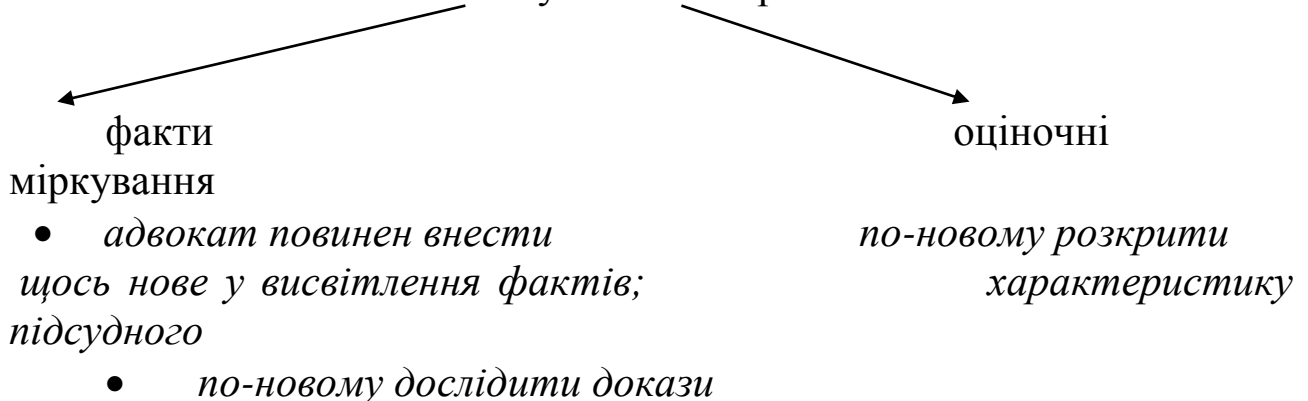
Адвокат, як і прокурор повинен домагатися, щоб у результаті дослідження доказів у суді була встановлена істина. Стаття 266 КПК України передбачає, що беручи участь у судовому розгляді кримінальної справи, захисник сприяє підсудному в здійсненні його прав і в захисті законних інтересів.

По-перше, захисник, на відміну від прокурора, в судовому засіданні, не може відмовитися від захисту підсудного.

По-друге, не допустима розбіжність позицій захисника і підсудного у справі.

Отже, *захисна промова* – це промова в судових дебатах, в якій з точки зору захисту підсудного дається аналіз доказів, викладаються міркування по суті обвинувачення, кваліфікації злочину, пропозиції про міру покарання, інші питання, які мають значення для правильного вирішення справи.

Основні елементи змісту захисної промови

Водночас, адвокат не повинен забувати про об'єктивність, не видавати чорне за біле, не перекручувати факти.

Потрібні внутрішня переконаність, впевненість і порядність, інакше захист перетворюється у лицедійство, а також, необхідна професійна майстерність, належна кваліфікація адвоката.

(Д. Коні: „Не можливо було без справедливої тривоги бачити, як в окремих випадках захист злочинця перетворюється у виправдання злочину...”).

Захищати завжди важче, ніж обвинувачувати, ось тут і потрібна професійна майстерність адвоката.

Захисник у своїй промові повинен:

а) заперечувати обвинувачення в цілому, доказуючи невинність підсудного за відсутністю в його діях складу злочину, за відсутності самої події злочину або недоведеності участі підсудного у вчиненні злочину;

б) заперечувати обвинувачення щодо окремих його частин;

в) заперечувати правильність кваліфікації, доказуючи необхідність зміни пред'явленого обвинувачення на статтю КК України, яка передбачає легше покарання;

г) обґрунтувати менший ступінь вини і відповідальності підсудного;

д) доказувати неосудність підсудного.

2. Структура судової промови захисника.

2.1. Уже з перших фраз адвоката можна більш-менш точно визначити, який з нього захисник, який судовий оратор.

Тому *вступна частина*, як увертюра до опери, завдання якої налаштувати учасників, аудиторію до сприйняття захисної промови. Тому словесна полова, шаблонність у вступі не допустима.

Засоби і прийоми початку вступної промови:

- оцінка суспільно-політичного значення справи, яка розглядається;

- наголос на специфічні особливості кримінальної справи;

- виклад основних позицій програми промови;

- відсилка до окремих положень промови прокурора;

- характеристика особи підзахисного тощо.

(Нпр. Промова адвоката Я. Кисельова у справі Ковальова: „Товариші судді! В одній середньовічній легенді розповідається про дзвін, який мав чарівну властивість: в його звуках кожен чув той наспів, який йому хотілося почути...”).

2.2. *Адвокат у своїй захисній промові повинен висвітлити:*

- подію злочину (час, місце, спосіб та ін.);
- винність підсудного у вчиненні злочину і мотиви злочину;
- обставини, що впливають на характер і сутність винуватості підсудного;
- характер і розмір шкоди заподіяної злочином;
- причини і умови, які сприяли вчиненню злочину (ст. 23 КПК).

Слід наголосити, що виклад фактичних обставин не повинен повторювати *фабулу справи* в тому вигляді, в якому вона викладена прокурором.

Як окрема частина захисної промови виклад фактичних обставин (*фабула*) доречний у справах:

1. *фабула досить складна і допускає різні тлумачення з позиції обвинувачення і захисту;*

2. *в яких захисник доказує наявність обставин, які усувають протиправність діяння (необхідна оборона тощо);*

3. *за відсутності суб'єктивних умов відповідальності (наприклад, за відсутність у підсудного мети присвоєння чужого майна).*

У цих випадках фабула справи має ту ж послідовність, що і у виступі прокурора, але потім захисник дає свою версію.

Як правило аналіз і оцінка зібраних у справі доказів складає *основу частину захисної промови*. Адвокатська практика рекомендує таку послідовність подачі судові *аналізу доказів*:

1. Найперше захисник аналізує й оцінює доказ, подані обвинуваченням, які підтверджують *наявність події злочину*. (див. адвокатські промови).

2. Аналіз доказів, які свідчать про наявність чи відсутність у діях підсудного *складу злочину*.

3. Подання і аналіз доказів, які встановлюють обставини, що виключають можливість порушення кримінальної справи.

4. Аналіз *характеру вини* (крайня необхідність, наявність необережності, необхідна оборона.).

5. Аналіз *мотивів*, якими керувався підсудний.

6. Аналіз *ступеня і характеру відповідальності*.

7. Аналіз *причинного зв'язку* між діянням, у якому обвинувачуються підсудні, і наслідки.

8. Аналіз *причин і умов*, які сприяли вчиненню злочину.

9. Питання, які відносяться до *характеру і розміру шкоди*.

Практика показує, що найчастіше темою захисної промови буває *доказування обставин справи, що пом'якшують відповідальність підсудного.*

Якщо підсудний визнає себе повністю винним, докази підтверджують його вину – *завдання захисника* – виключити можливість якої-небудь помилки і довести суду щире розкаяння підсудного, інші пом'якшуючі обставини.

Обставини, що пом'якшують відповідальність підсудного:

- відвернення винним некваліфікованих наслідків вчиненого злочину, добровільне відшкодування втрати;
- вчинення злочину внаслідок збігу тяжких обставин або сімейних обставин;
- вчинення злочину під впливом погрози чи примусу або через матеріальну чи іншу залежність;
- вчинення злочину під впливом великого душевного хвилювання;
- вчинення злочину при захисті від суспільно-небезпечного посягання;
- вчинення злочину неповнолітніх;
- вчинення злочину жінкою в стані вагітності;
- щире розкаяття або явка з повинною; сприяння розкриттю злочину.

Аналіз доказів у захисній промові, коли підсудний визнає себе *частково винним:*

- аналізуються докази щодо обвинувачення, яке заперечується, в залежності від підстав для заперечення (ст. 6 КПК України);
- аналізуються докази стосовно обвинувачення, яке не заперечується.

Поширені помилки молодих адвокатів:

1. Аналіз доказів підміняється механічним відтворенням і перерахуванням того, що сказали свідки, потерпілий, підсудний і ін.
2. Не належна увага, непідготовленість до аналізу висновків експертів (*критика невігласа-адвоката нерідко буває голосною, але ніколи – переконливою*).
3. Замовчування фактів, які невігідні для підзахисного (*це більше може зашкодити*).

4. Не вміня робити (закінчивши аналіз доказів) мотивовані висновки, які відповідають доказам.

2.3. В праві кваліфікувати означає підібрати ту правову норму, яка передбачає дане діяння; підвести це діяння під правову норму; дати йому юридичну оцінку; вказати статтю ОЧКК України.

Слід пам'ятати, що *помилка у кваліфікації* може привести до:

- безпідставного засудження особи;
- конфіскації майна;
- застосування амністії тощо.

Вимоги до адвоката при кваліфікації злочину:

- абсолютна точність і чіткість юридичних формулювань і посилань на закон;
- ретельна підготовка до обґрунтування злочину (при цьому адвокату доцільно переглянути теоретичні статті, судову практику, порадитися з колегами).

2.4. Захисник у цій частині (ст. 324, 334 КПК України) зобов'язаний: *зібрати і доповісти суду все, що говорить на користь підзахисного, що полегшить його участь і що дозволить виявити обставини, сприятливі для підсудного.* (А. Коні писав: „... ви можете до судового голосу засудження приєднати голос милосердя”).

Працюючи над підготовкою і особливо проголошуючи цю частину промови в залі судового засідання, не варто забувати про почуття міри. Повчальними у цьому плані є слова відомого захисника П. Пороховщикова: „Стислість характеристики зовсім не є перевагою в судовій промові, коли з особистістю пов'язане пояснення справи.

Отже, якщо ритор визнав, що характеристика відомої особи необхідна для справи, він повинен відпрацювати її якнайретельніше, щоб у суду (присяжних) склалося і закріпилося якраз таке уявлення про людину, яке необхідне ротору.

2.5. Адвокат повинен потурбуватися про те, щоб майнова відповідальність його підзахисного не виходила за межі шкоди, завданої його діями. Захисник не має права недооцінювати питання шкоди і її відшкодування, питання цивільного позову.

Захисник просить *відмовити у цивільному позові*, якщо він ставить питання про винесення виправдувального вироку за відсутністю складу злочину або за недоведеністю участі підсудного у вчиненні злочину.

Залишення цивільного позову без розгляду, якщо йдеться про виправдання за відсутністю в діях підсудного складу злочину,

оскільки в цьому випадку у потерпілого залишається право звернутися з позовом знову в порядку цивільного судочинства.

Коли захисник не заперечує факту здійснення злочину, він зобов'язаний висловити свої міркування про міру покарання. Не рекомендується вказувати конкретну міру покарання, тому адвокати часто використовують такі фрази: „*Прошу визначити мінімальну міру покарання, вказану у статті... ККУ; прошу призначити м'якішу міру покарання, ніж просив товариш прокурор*”.

2.6. Заключна частина не є обов'язковою, проте у великих захисних промовах доцільно підсумувати висновки захисту.

3. Репліка адвоката. Альтернатива в захисній промові.

Репліка – це право, а не обов'язок адвоката (ст. 318 КПК України)

Репліка (від лат. – повертаю назад, відбиваю) – це заперечення проти промови або її частини.

Якщо прокурор у своїй репліці наводить дані, які спростовують висновки захисної промови, то адвокат має виступити з реплікою.

Репліку не слід зводити для обговорення другорядних, дрібних і приватних запитань. У ній повинні бути чітко виділені і сформульовані:

- суть розходжень, суперечностей між учасниками судових дебатів;
- висновки, які спростовують заперечення суперника, і факти, які підкріплюють ці висновки;
- кінцеві висновки, які впливають із усієї системи аргументації захисника.

Альтернатива в обвинувачувальній промові прокурора недопустима. У захисній промові вона теж не бажана, але допустима. У захисній промові слід розібрати і докази, які підтверджують і можливість перекваліфікації. При цьому випадку можна застосувати такий риторичний прийом, як запитально-відповідальна форма.

Таким чином, *висока культура, вишукана поведінка, професійна майстерність, володіння ораторським мистецтвом, принесе користь як адвокату, так і його підзахисному.*

**Опорний конспект № 6. Культура судової промови та етика
судового риторика. 2 год.**

1. Культура судової промови: інформаційність та переконливість.

2. Культура мови та канали впливу риторика на судову аудиторію.

3. Професійна культура юриста. Професійно-особисті якості судового риторика:

3.1. морально - естетичні вимоги до судового риторика та промови;

3.2. професійно - особисті якості прокурора;

3.3. професійно - особисті якості адвоката.

1. Культура судової промови: інформаційність та переконливість.

Культура мислення оратора – усвідомлене додержання принципів інтелектуальної роботи, принципів, продиктованих особливостями сучасного рівня наукового, технічного, художнього, морального розвитку суспільства.

До перелічених принципів належать:

- постійне розширення, поглиблення і поповнення знань;
- свідомий підбір інформації;
- вміння зосередитися на вузькій проблемі;
- компенсаторно-прогностичний підхід до проблеми;
- системний аналіз явищ;
- поєднання понятійного, концептуального, художнього бачення явищ;
- інтелектуальна терпимість, дотепність.

Ораторська майстерність промовця – це володіння живим усним словом як засобом багатоманітного та різноспрямованого впливу на слухачів. Базується на ґрунтовному знанні матеріалу промови, засвоєнні досвіду найкращих ораторів минулого та сучасного, досконалому володінні літературною мовою, знанні позамовних аспектів.

У судовій промові, дискусії, переговорах важливо не тільки те, про що ви говорите, але, важливим є точність, ясність, дохідливість мови, тобто мовна майстерність оратора, як суттєва складова

культури судової промови ритор. Р. Цільке („Як говорить”) рекомендує ряд правил, які допоможуть судовому мовцю удосконалити свою мову:

- віддавайте перевагу коротким реченням;
- придумайте для вашої промови або виступу на обговорення заголовок або тезу, які б передавали те, що ви збираєтесь сказати;
- надавайте перевагу простим словам, не збіднюючи при цьому свою мову („я йду...” звучить краще, ніж „я відправляюся...”);
- використовуйте більше дієслів і менше прикметників...;
- не успадковуйте чужого стилю;
- не починайте зі „створення світу...”;
- довгі висловлювання малопереконливі. Прагніть до стислості;
- перш ніж взяти слово, проголосити промову, її слід підготувати;
- проголошувати промову необхідно в помірному темпі;
- говорити треба голосно, але не переходити на крик;
- особливе значення мають паузи, якими необхідно чітко відокремлювати речення і ще більше – абзаци;
- не стійте нерухомо, допомагайте собі жестами;
- те ж саме стосується живої міміки;
- слід моделювати голос, надати йому пожвавлення, бадьорості, збудження; щоб промова не звучала монотонно;
- важлива основа ораторського мистецтва – тренування дихання;
- зовнішній вигляд передбачає: акуратність, відмову від яскравих речей, і, нарешті, манеру триматися.

Таким чином, культура судової промови, її інформаційність та переконливість, це, насамперед, культура суб'єктів судового засідання, етика судового ритор, тобто сукупність моральних норм і правил, що визначають ставлення оратора до своїх обов'язків, до слухачів тощо.

2. Культура мови та канали впливу ритор на судову аудиторію.

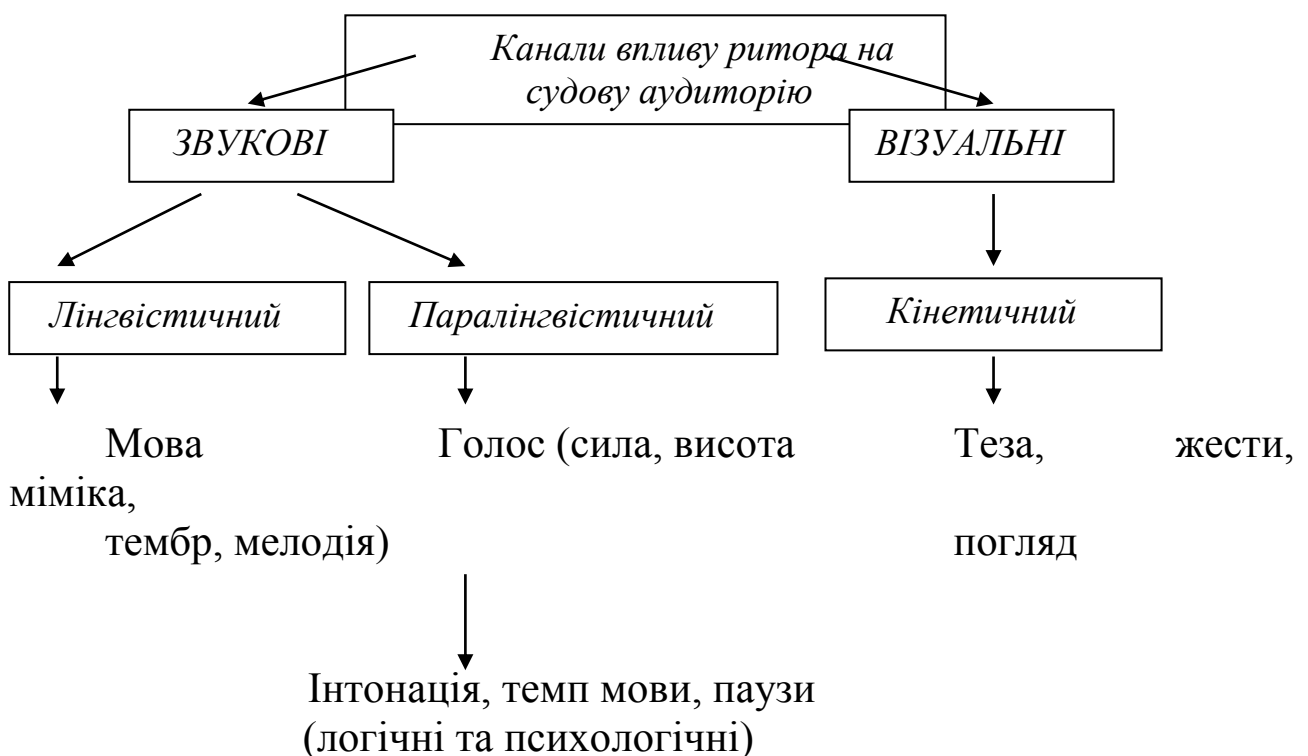
Мовна майстерність оратора – це теоретичні знання про мову, вміння та навички володіння усним словом, що охоплюють такі сторони публічного виступу, як техніка мовлення, культура мовлення, стиль мовлення, виражально - зображальні засоби.

Під культурою мови розуміється сукупність якостей, що найкраще впливають на адресата, враховуючи конкретну обставину і поставлене завдання. До таких якостей належать:

- *багатство (різноманітність) мови;*
- *її чистота* (відсутність зайвих слів – ось, власне кажучи, бачте і ін.);
- *виразність* (М.В. Ломоносов писав „Красномовство є мистецтво про всяку дану матерію красно говорити і тим преклоняти інших до свого”);
- *якість і зрозумілість* (М. Сперанський у „Правилах вищого красномовства” наголошував, що говорити так, аби нас не розуміли, „є безглуздість, що перевищує всі заходи безглуздостей”);
- *точність* (визначається умінням чітко і ясно мислити, знанням предмета мови, законів української мови) і *правильність* (найважливіша ознака культури мови; визначається дотриманням норм, властивих літературній мові; орфоепічна норма (вимова), орфографічна (написання), словотворча, лексична, морфологічна, синтаксична).

Судова аудиторія – певна кількість людей у залі судового засідання (професійні учасники процесу; представники громадськості; учасники процесу, зацікавлені у вирішенні справи; публіка), які беруть участь при розгляді справи або цікавляться нею.

Для досягнення завдань, які стоять перед судовими риториками, їм необхідно впливати на всю судову аудиторію. Для цього варто добре знати аудиторію, її мотиви, інтереси, переконання.

Тому з метою притягнення і втримання уваги аудиторії, доцільно використати *прийоми*, які одночасно є засобами *виразності судової промови, посилення її емоційного впливу*:

1) *пряма вимога уваги від слухачів* (досягається виголошенням початкових фраз: „Прошу звернути на це увагу”, „Переходжу до аналізу доказів” і ін.);

2) *пауза* (коли аудиторія не слухає, чи неуважна; дозволяє виділити те головне, що настає за нею);

3) *голосові прийоми* (у процесі судової промови, ритор використовує їх з метою підкреслити значущість фрази тощо);

4) *звернення до слухачів з питанням, пов'язаним зі змістом промови*;

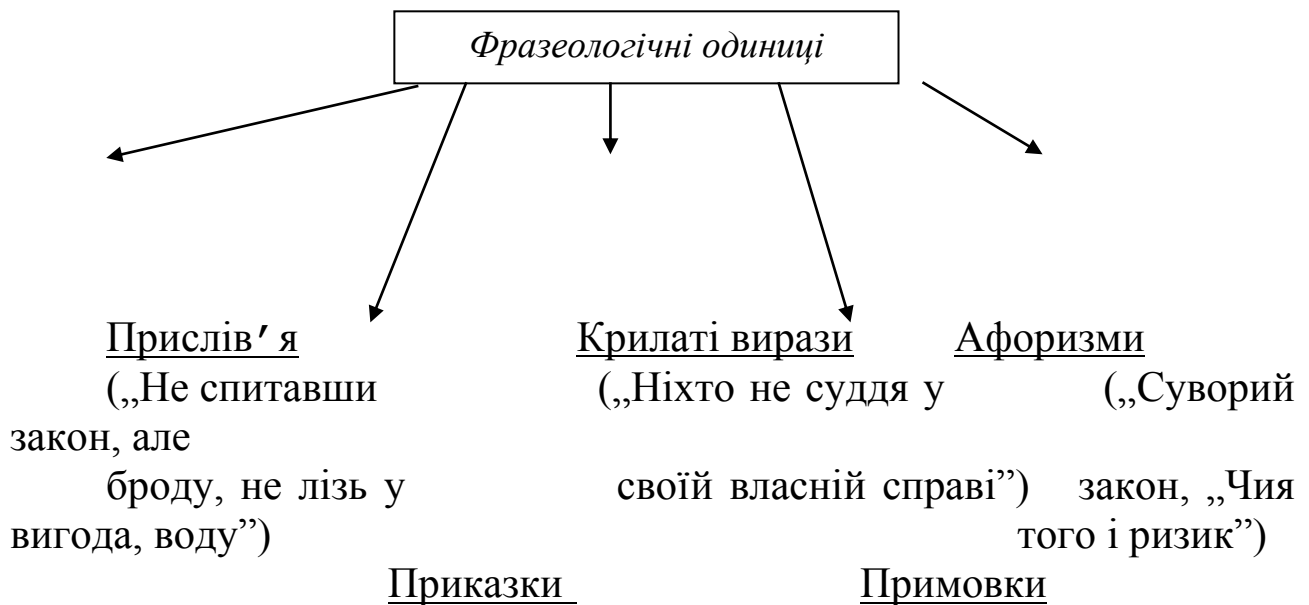
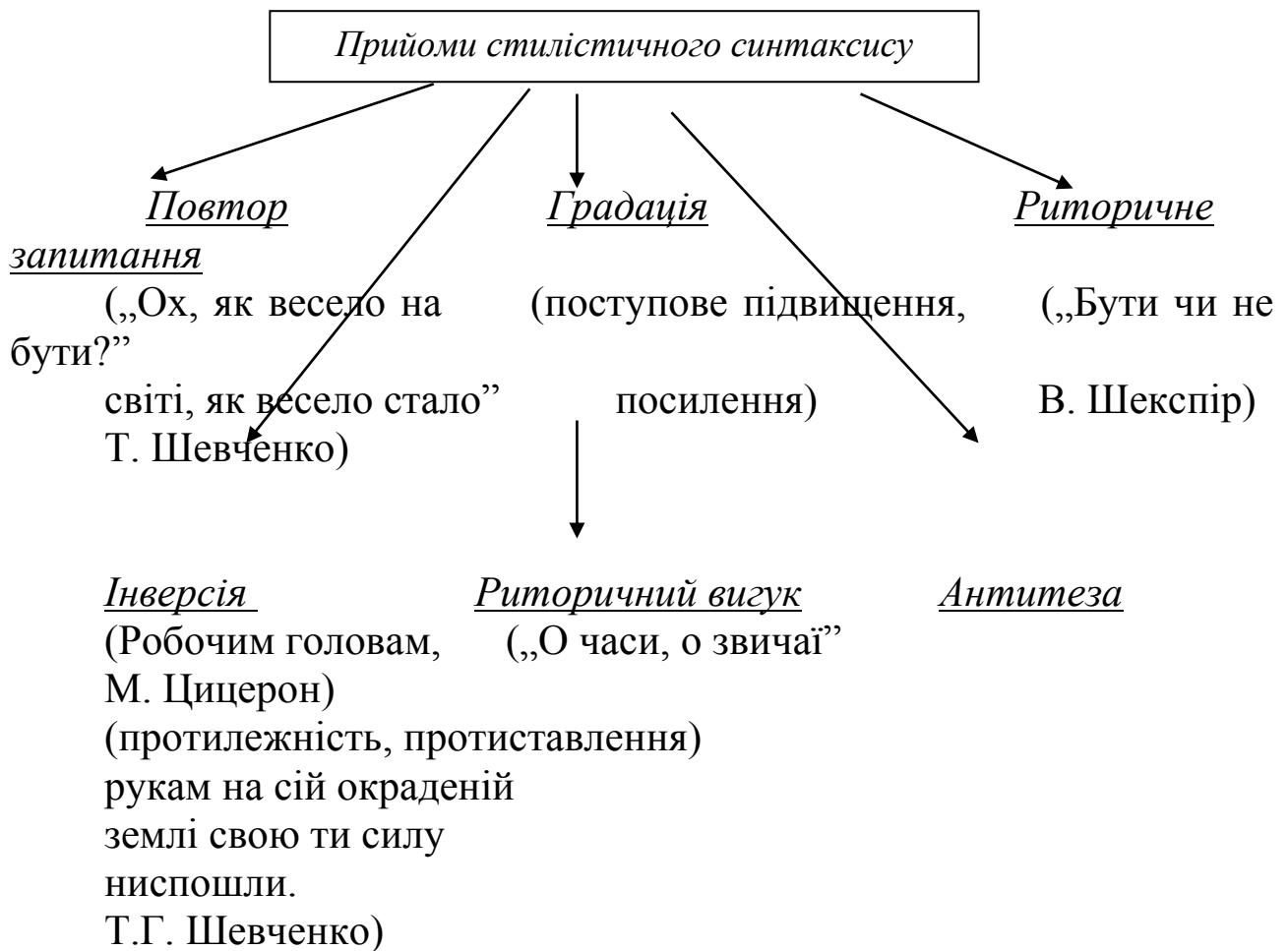
5) *несподіване переривання думки* (але тут ми залишаємо чоловіка і звернемося до дружини);

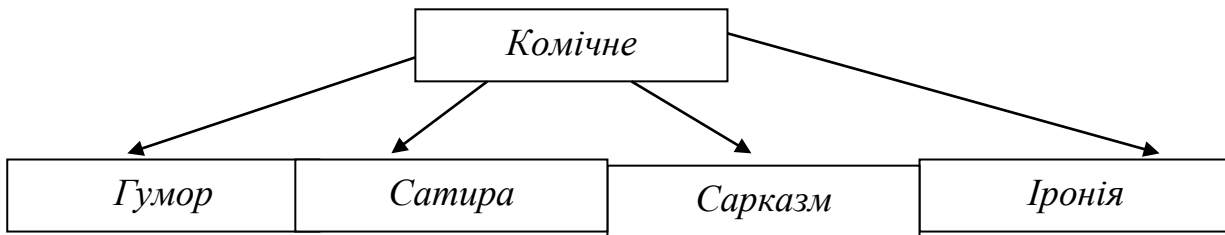
6) *заздалегідь сказати про те, про що передбачається говорити пізніше* („вельми суперечливим у справі є питання про доказаність умислу мого підзахисного на здійснення убивства. Але про це я скажу пізніше, а зараз хочу звернути Вашу увагу на...”);

7) *засоби мовної виразності (прислів'я, приказки, гумор і ін.)*. (Із промови С. Андрієвського: „З весни зірка пана Лютостанського почала тьмяніти і чадіти”. Тут з метою притягнення уваги та емоційного впливу на судову аудиторію використано метафори і порівняння);

8) *жести, міміка, рухи* (а) допомагають зосередити увагу судової аудиторії; б) рухи і жестикуляція є додатковими засобами впливу на учасників судового процесу; в) підкреслюють індивідуальний стиль судового ратора; г) кроки уперед – підсилюють значущість того чи іншого місця промови, зосередити на ньому увагу аудиторії; відступаючи назад, ритор ніби дає аудиторії можливість відпочити; д) поряд з вказівними і описовими, використовуються емоційні жести (стиснутий кулак, витягнута рука, рухи головою). Тобто міміка судового ратора – чудовий стимулятор емоцій аудиторії. Вона здатна передати радість і печаль, сумніви й іронію, рішучість і презирство. Видатний судовий ритор А. Коні говорив, що у гарного оратора „обличчя говорить разом з язиком”).

Судовому ратору доцільно звернути увагу і на словесну наочність, зокрема на прийоми стилістичного синтаксису, фразеологічні одиниці, комічне

Таким чином, культура ораторської мови судового ратора зобов'язує його дотримуватися законів жанру, вирішити поставлені в промові проблеми.

3. Професійна культура юриста. Професійно-особисті якості судового ратора.

Розкриваючи ораторські питання, що нерозривно пов'язані з культурою судової промови, етикою судового ратора, звернімо, насамперед, увагу на особистісні позитивні та негативні якості для юриста:

- у соціальній сфері – намагання встановити істину, справедливість, гуманізм, чесність;
- у пошуково - пізнавальній сфері – спостережливість, уважність;
- у сфері реконструктивно - конструктивної діяльності – емоційна врівноваженість, тактовність, чітке формування власних думок;
- у сфері засвідчувальної діяльності – розвинута письмова мова, швидке узагальнення ситуації, письмовий опис юридичних явищ;
- у сфері організаційної діяльності – самодисциплінованість, цілеспрямованість, наполегливість, організаційні здібності;
- у сфері комунікативної діяльності – емоційна врівноваженість, тактовність, чітке формулювання власних думок.

Негативні особисті якості:

- у соціальній сфері – неухважність, відсутність юридичного азарту;
- у реконструктивній сфері – низький рівень інтелекту, стереотипність мислення;
- у засвідчувальній сфері – недбалість, невміння швидко передавати усну мову письмово;
- в організаційній сфері – не цілеспрямованість, відсутність організаційних здібностей;

- у комунікативній сфері – імпульсивність, груба поведінка тощо.

Перед тим, як розкрити професійні та особисті якості прокурора, адвоката як ключових осіб судового процесу, звернімо увагу на морально - етичну, естетичну культуру юриста.

Естетична культура юриста – знання юристом його моральних прав і обов'язків та використання їх у роботі.

Етика – сукупність елементарних правил поведінки. Включає два аспекти:

а) визнання існуючих моральних норм як необхідних регуляторів поведінки;

б) дотримання цих норм у професійній діяльності.

Основні принципи етичної культури юриста:

- гуманне ставлення до людини;
- чесність і правдивість;
- доброзичливість і чуйність;
- простота і скромність;
- дотримання професійної таємниці.

Правосвідомість: а) це знання права (ідеологічний елемент); б) психічні почуття, емоції про існуюче чи бажане право (психологічний елемент)

Мораль – норми поведінки, які базуються на поняттях про добро і зло, честь і обов'язок, правду і справедливість.

Естетична культура юриста – розуміння юристом правил зовнішньої гармонії своєї професійної діяльності та реалізація їх на практиці з метою розв'язання юридичних завдань.

Складові естетичної культури юриста:

- культура мови;
- культура зовнішнього вигляду;
- культура організації робочого місця;
- культура підготовки юридичних документів.

Таким чином, тільки високий рівень культури дає можливість юристу реалізувати своє соціальне призначення.

У контексті професійних та особистих якостей судового ратора (юриста) розглянемо якості прокурора та його помічника.

Для досягнення успіху прокурору важливо оволодіти *причинно - наслідковим мисленням*, яке розкриває причини будь-яких явищ. Встановлення наслідків і є основним змістом розумової діяльності прокурора.

Такі *особливості мислення прокурора* передбачають наявність у нього певних *якостей*, зокрема:

- глибина (суть фактів, розуміння змісту, передбачення явищ, дій);
- широта (аналіз широкого кола питань і фактів);
- мобільність (продуктивне мислення);
- швидкість (оперативна оцінка обстановки і вжиття заходів);
- самостійність (постановка мети і завдань, бачення шляхів їх реалізації);
- цілеспрямованість (вольова спрямованість мислення на розв'язання завдання);
- критичність (осмислення, критичний підхід, аналіз фактів);
- гнучкість (погляд на явища з різних точок зору, їх взаємозв'язок).

Комунікативний і засвідчувальний аспекти діяльності нерозривно пов'язані з використанням мови (усної, письмової). Для прокурора важливо вміти передавати свої думки так само, як і вміти мислити, слухати, чути, а також говорити.

Якості адвоката:

- вміння спілкуватись;
- вчасна, обміркована, спланована лінія захисту;
- усестороннє знання особистості підзахисного;
- захисник повинен мати моральне право брати участь у вирішенні питань правосуддя; не тільки обстоювання інтересів підзахисного, але й його виховання, утвердження в ньому почуття законності.

Робота адвоката складається з *трьох етапів*:

Таким чином, вміння поєднувати при захисті інтереси суспільства і підзахисного, не протиставляючи їх, а також вміння підкреслити соціальне значення захисту при обстоюванні приватного інтересу – це, безумовно, одна з важливих якостей професійної культури адвоката.

Частина 2
Опис дисципліни “Судова риторика”

Дисципліна – Судова риторика	Напрямок, спеціальність, освітньо- кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
Кількість кредитів ECTS – 3	Напрямок підготовки 0601 “Право”	Нормативна дисципліна
Кількість залікових модулів – 3	Спеціальність 6.060100 “Правознавство”	<i>Рік підготовки:</i> Денна – 4 Заочна – 3 <i>Семестр:</i> Денна – 8 Заочна - 6
Кількість змістових модулів – 2	Освітньо кваліфікаційний рівень - бакалавр	<i>Лекції:</i> Денна – 12 год. Заочна – 6 год. <i>Семінарські заняття:</i> Денна – 12 год. Заочна – 2 год.
Загальна кількість годин – 108 год.		<i>Самостійна робота:</i> Денна – 83 год. Заочна – 100 год. <i>Індивідуальна робота (ІНДЗ) – 1 год.</i>
Тижневих годин: 8 семестр – 6 год., з них аудиторних – 2		<i>Вид підсумкового контролю – залік:</i> Денна – 8 семестр Заочна – 7 семестр

**Тематичний план курсу
“СУДОВА РИТОРИКА”
(денна форма навчання)**

№ П / П	Найменування тем	Обсяг відведених годин за видами занять				
		Загальний обсяг годин	Лекції	Семінари	С/Р	ІР С
Змістовий модуль 1. Історія світової та вітчизняної риторики. Теорія риторики. Теми 1-2						

1.	Методологія вивчення курсу. Історія світової та вітчизняної риторики. <i>Семінар 1. Риторика в епоху Античності, Середньовіччя та Нового часу. Українська риторика.</i>		2	2	15	
2.	Теорія риторики. <i>Семінар 2. Теорія риторики. Інвенція. Диспозиція. Елокуція. Меморія та акція.</i>		2	2	15	1
Змістовий модуль 2. Судове красномовство. Теми 3-6						
3.	Судова промова. <i>Семінар 3. Судова промова.</i>		2	2	20	1
4.	Промова державного обвинувача. <i>Семінар 4. Промова державного обвинувача.</i>		2	2	10	1
5.	Захисна промова. <i>Семінар 5. Захисна промова.</i>		2	2	10	
6.	Культура судової промови та етика судового ритора. <i>Семінар 6. Культура судової промови та етика судового ритора.</i>		2	2	11	
	Всього за навчальний рік	108	12	12	81	3

**Тематичний план курсу
“СУДОВА РИТОРИКА”
(заочна форма навчання)**

№ п/п	Найменування тем	Обсяг відведених годин за видами занять				
		Загальний обсяг годин	Лекції	Семінари	С/Р	РС
Змістовий модуль 1. Історія світової та вітчизняної риторики. Теорія риторики. Теми 1-2						
1	Методологія вивчення курсу. Історія світової та вітчизняної риторики.		1	-	10	
2	Теорія риторики.		1	-	20	
Змістовий модуль 2. Судове красномовство. Теми 3-6						
3	Судова промова. <i>Семінар 1. Судова промова.</i>		2	2	25	
4	Промова державного обвинувача. Захисна промова.		2	-	25	
5	Культура судової промови та етика судового ритора.		-	-	20	
	Всього за навчальний рік	108	6	2	100	

**Структура залікового кредиту
з курсу "Судова риторика"**

Судова риторика			
Заліковий кредит			
Заліковий модуль 1	Заліковий модуль 2 (Ректорська контрольна робота)	Заліковий модуль 3 (ІНДЗ, СРС, поточне опитув.)	Разом
30% (8 тиждень)	40% (11 - 12 тиждень)	30%(12 тиждень)	100%

Шкала оцінювання:

За шкалою Університету	За національною шкалою	За шкалою ECES
90-100	відмінно	A (відмінно)
85-89	добре	B (дуже добре)
75-84		C (добре)
65-74	задовільно	D (задовільно)
60-64		E (достатньо)
35-59	незадовільно	FX (незадовільно з можливістю повторного складання)
1-34		F (незадовільно з обов'язковим повторним курсом)

Оцінювання. В процесі вивчення дисципліни "Судова риторика" використовуються наступні методи оцінювання навчальної роботи студента:

- поточне опитування;
- підсумкове тестування по кожному змістовому модулю;
- індивідуальне навчально – дослідне завдання;
- ректорська контрольна робота;
- підсумкова оцінка за ІСЗ.

Підсумковий бал за 100 – бальною шкалою з дисципліни “Судова риторика” визначається як середньозважена величина, в залежності від питомої ваги кожної складової залікового кредиту.

Мова викладання - дисципліна викладається українською мовою.

Структура залікового кредиту - дисципліна "Судова риторика" має один заліковий кредит, який складається з 4 модулів і оцінюється в кількості 3 кредитів ECTS, які зараховуються студенту у випадку, якщо підсумковий бал, одержаний як середньозважена 4 модулів становить 60 балів і більше.

Програма курсу "Судова риторика"

**Змістовий модуль 1. Історія світової та вітчизняної риторики.
Теоретична риторика**

**Тема 1. Вступ до курсу. Історія ораторського мистецтва в епоху Античності, Середньовіччя, Відродження та Нового часу.
Українська риторика.**

Визначення риторики як ораторського мистецтва (красномовства). Мета та завдання курсу. Вимоги та форма звітності. Рекомендована література. Основні етапи розвитку риторики. Види ораторського мистецтва. Місце судового ораторського мистецтва. Зародження ораторського мистецтва. Періодизація розвитку риторики.

Давньогрецька риторика. Виникнення та розвиток риторики в епоху раннього та пізнього еллінізму. Ораторське мистецтво, його розвиток поряд з іншими видами та жанрами мистецтва в Давній Греції. Демократичні засади як необхідна умова виникнення та розвитку ораторського мистецтва (у тому числі судового). Внесок в розвиток давньогрецької риторики Сократа, Платона, Арістотеля, Горгія, Лісія, Коракса, Демосфена, Ісократ, Перікла, Діонісія Галікарнаського, Деметрія. Специфіка трансформації давньогрецької культури в давньоримську. Традиції та досягнення давньогрецької риторики на тлі давньоримської культури. Специфіка устрою Давньоримської держави. Місце та роль ораторського мистецтва в державотворчості. Розвиток судового ораторського мистецтва. Роль Цицерона в становленні та розвитку давньоримського ораторського мистецтва. Праці "Прут", "Про оратора", "Оратор". Специфіка промов Цицерона. Квінтіліан. Вплив діяльності Квінтіліана на розвиток судового красномовства, його праця "Риторичні настанови".

Специфіка трансформації давньогрецької та давньоримської культури в європейську культуру Середніх віків. Виникнення церковного красномовства (гомілетики). Занепад судового красномовства і розвиток церковного. Розвиток риторики після прийняття християнства.

Риторика на території східних слов'ян. Іоан Златоуст, Єфрем Сірін, Іларіон, Кирило Туровський, Володимир Мономах. Києво-Могилянська академія. Місце риторики в системі навчальних

дисциплін. Феофан Прокопович. Розвиток красномовства в Західній та Східній Європі. Внесок в розвиток судового красномовства та риторики О.Ф. Мерзлякова, М.М. Сперанського, М.Ф. Кошاپського, К.П. Келенецького, І.С. Рижського, О.С. Нікольського, А. Галича та ін. Криза та занепад риторики. Риторика кінця XVIII - поч. XIX ст. Розвиток правничих засад та традицій судового ораторського мистецтва. Судова реформа 1864 р. Судове красномовство в Росії та Україні в XIX ст. Судові захисні промови. Діяльність визначних ораторів XIX ст. Промови П. Андрієвського, П. Олександрова, К. Арсеньєва, М. Кабачевського, В. Спасовича, М. Холеви, А. Коні, Ф.Плевако, Т. Грановського та інших судових ораторів XIX - поч. XX ст. Остання риторична хвиля в 20-их роках XX ст. Відкриття Інституту Живого Слова. Специфіка ораторського мистецтва в 30-40-х роках та 50-60-х роках XX ст. Неориторика: лінгвофілософські концепції і теорії ідеомовного рівня. Судова риторика 80-х та 90-х років XX ст. Відродження та перспективи суду присяжних в Україні. Причини занепаду риторики в XIX ст. та її відродження в XX ст. Відродження судового ораторського мистецтва в Україні. Перспективи розвитку правосуддя в Україні та судового ораторського мистецтва.

Тема 2. Теоретична риторика. Інвенція. Диспозиція. Елокуція. Меморія та акція.

Системність риторики. Риторична формула: закони управління мислиннево - мовленнєвою діяльністю. Сутність і зміст риторичних законів як системи. Риторична модель Аристотеля. Етапи риторичної діяльності. Структура діяльності оратора.

Інвенція. Типи підготовки до промови. Концептуальний закон. Закон моделювання аудиторії. Стратегічний закон. Тактичний закон. Психологічні аспекти впливу. Цільова установка оратора. Завдання та надзавдання.

Диспозиція. Архітектоніка промови: вступ, нарація (виклад), розробка (аргументація), заключна частина. Активізація мисленнєвої та почуттєво-емоційної діяльності аудиторії.

Елокуція. Способи мовленнєвого впливу: прямі і непрямі. Мовленнєвий закон. Техніка мовлення. Поради ораторам. Робота над готовим текстом. Репетиція промови. Співвідношення виступу та імпровізації.

Меморія: загальна характеристика. Акція. Контакт між оратором і аудиторією. Ораторський шок. Стреси й стресори оратора. Полемічна майстерність оратора. Закон ефективної комунікації. Невербальна комунікація.

Системно-аналітичний закон. Самоаналіз (рефлексія), аналіз інших виступів. Планування й прогнозування ораторської діяльності. Ефективність та впливовість виступу оратора.

Змістовий модуль 2. Судове красномовство.

Тема 3. Судова промова.

Законодавчі та правові засади здійснення промов у суді. Судовий процес. Види судових промов. Засади і функції судової промови. Вимоги до підготовки судової промови. Етапи та структура підготовки. Збирання матеріалів та аналіз. Систематизація матеріалів. Вимоги до систематизації матеріалів (основні критерії). Синтез інформації (матеріалів). Подача матеріалів – засіб максимально об'єктивного відображення картини злочину. Письмова підготовка промови. Тези промови. Вимоги до складання тез. Аргументація та міркування. Визначення ключових моментів промови. Спілкування із судовою аудиторією. Словесна (вербальна) наочність.

Тема 4. Промова державного обвинувача.

Зміст та побудова обвинувальної промови. Обвинувальна промова та її структура. Основні критерії вимог до промови прокурора. Вірєць плану (тези) промови прокурора. Структура плану. Вступна частина промови. Вимоги до вступної частини промови прокурора. Фабула справи (виклад фактичних обставин злочину). Аналіз та оцінка зібраних у справі доказів. Обґрунтування кваліфікації злочину та характеристика особи підсудного. Обґрунтування пропозиції про міру покарання, цивільний позов. Аналіз причин та умов, що сприяли вчиненню злочину. Заключна частина промови прокурора. Репліка прокурора. Зміст і правила проголошення репліки.

Тема 5. Промова захисника.

Визначення захисної промови. Зміст захисної промови. Вступна частина промови захисника. Виявлення фактичних обставин справи.

Обґрунтування кваліфікація злочину. Характеристика особи підсудного з урахуванням реальних умов скоєння злочину (порушення законності), вияву злочину та поведінка правопорушника під час затримання та слідчого процесу (врахування інших факторів). Аналіз цивільного позову та міри покарання. Заключна частина захисної промови та вимоги до неї. Репліка адвоката, чи може захисник відмовитись від проголошення репліки, якщо прокурор скористався нею. Роль, значення, місце захисної промови у підготовці та здійсненні судового процесу.

Тема 6. Культура судової промови та етика судового ритора.

Етика мовленнєвої поведінки та мовний етикет. Переконливість судової промови. Механізм переконливості промови. Засоби виразності, що забезпечують доведення певного положення. Логічність доводів – як необхідна умова виступу. Монологічний характер судової промови. Монолог – це згорнутий діалог. Смилова структура та ключові моменти виступу. Засоби виразності судової промови. Загальна культура судової промови. Культура поведінки у суді. Морально-етичні та естетичні вимоги до судового ритора та промови.

Логічна культура судової промови. Складові культури судової промови. Виголошення промови. Визначення мети та мовленнєвих засобів у досягненні цієї мети. Інформаційність та переконливість промови (логічність, емоційність, експресивність, індивідуальність). Використання тропів, пауз та наголосів (логічних та фразових). Вимоги до ритора: зовнішність, манери, жести, міміка, поза. Вимоги до голосу: звучність, тембр, темп. Мова ритора: точність, доречність, оригінальність, переконливість. Психологія публічного виступу. Психологія виступу в суді. Психологічна підготовка ритора. Досвід знаменитих промовців.

Плани проведення семінарських занять з курсу „ Судова риторика ”

Загальні методичні рекомендації

Семінарське заняття (семінар від лат. - *seminarium* - розсадник) – одна з важливих і найбільш дієвих форм вивчення і засвоєння судової риторики. Його особливість полягає в тому, що він передбачає опанування найважливіших й найактуальніших тем мистецтва судового красномовства, є найдієвішою формою закріплення і поглиблення знань студентів, формуванню та виявленню в них творчих здібностей, забезпечує можливість набуття навичок правильного висловлення своїх думок під час обговорення теми, створює умови для дискусії, узагальнення знань, отриманих з різних джерел та літератури, відстоювання власної точки зору.

Для кожного семінару визначені тема, план, основні терміни і поняття, реферати, література, питання для контролю і самоперевірки.

Вважаємо за доцільне запропонувати студентам ряд методичних порад, які б допомогли оперативню, а головне ефективно підготуватися до семінарських занять, так і до тем, що винесені на самостійне опрацювання. Отже:

- студент повинен ознайомитись з методичними матеріалами до теми семінару;
- вдумливо опрацювати рекомендовані джерела та літературу, пам'ятаючи про необхідність конспектування найважливіших фактів, положень, аргументів, дослівних виписок (цитат), тез, розширеного плану, анотації тощо;
- звертатися до словників та довідників, щоб не залишити поза увагою незнайомі поняття, термінологію, старанно працювати з примітками, коментарями, таблицями;
- приділяти значну увагу завершальному етапу підготовки до семінарських занять - глибокому осмисленню опрацьованих джерел і літератури стосовно виділених у плані питань, співставленню концепції, позицій і точок зору різних авторів;
- формувати обґрунтовані висновки і узагальнення, запитання своїм колегам;
- виробляти вміння аргументовано доводити свою точку зору.

У кінці семінару його керівник робить узагальнюючий висновок, на основі якого студенти вносять у свої конспекти відповідні доповнення і уточнення. Викладач оголошує і коротко мотивує виставлені оцінки, ставить завдання на наступний семінар.

Семінарські заняття є обов'язковими для відвідування. Пропущений з будь-яких причин семінар, а також незадовільна оцінка, повинні студентом протягом тижня бути відпрацьованими шляхом написання реферату, або ж підготувати опорні конспекти семінару з відповідями на всі питання теми з подальшим захистом. Заборгованість по семінарах, незважаючи на їх кількість та причини є підставою недопущення студента до складання підсумкового атестування.

Тема 1. Риторика в епоху Античності, Середньовіччя та Нового часу. Українська риторика.

2 год.

1. Риторика як наука і навчальна дисципліна. Предмет мета та завдання судової риторики. Основні поняття та розділи класичної риторики.

2. Особливості виникнення та розвитку риторики у Давній Греції. Ісократ, Лісій, Горгій, Сократ, Платон. Внесок Аристотеля.

3. Риторика у Стародавньому Римі. Ораторство Цицерона. М. Квінтіліан.

4. Риторика в епоху Середньовіччя, Відродження та Нового часу:

4.1. специфіка трансформації давньогрецької та давньоримської культури в європейську культуру Середніх віків;

4.2. становлення християнської гомілетики;

4.3. особливості розвитку красномовства в епоху Відродження та Нового часу.

5. Виникнення та характерні риси вітчизняної риторики (IX - кінець XVII ст.):

5.1. словесна культура Київської Русі;

5.2. риторика в Києво-Могилянській академії.

7. Українська неориторика Любові на духовно-моральних засадах християнської етики.

Список рекомендованої літератури:

(2,3,4,7,11,12,14,15,19,25,26,30,34,41,48,52,58)

Основні терміни та поняття:

Риторика, класична риторика (V ст. до н.е. - середина XX ст.), неориторика (з середини XX ст. - до сучасності), софісти, суспільно - побутове красномовство, епідейктичне (урочисте) красномовство, ювілейна промова, привітальне, застільне, надгробне слово, евристика, логографи, горгієві фігури, азіанізм, слово, житіє, полемічна література, казанє, національна ідея, національна мова.

Теми рефератів:

1. Внесок Аристотеля у систематизацію риторичних знань античності.
2. Функції риторики у Стародавньому Римі за доби республіки.
3. Роль Феофана Прокоповича у модернізації риторичної теорії.

Питання для контролю та самоперевірки

1. Розкрийте мету та завдання курсу, його місце у підготовці фахівців-юристів.
2. Назвіть засновника, ґрунтовні теоретичні праці та еволюцію основних понять класичної риторики.
3. Розкрийте суть основоположних розділів класичної риторики.
4. Риторика пов'язана з іншими науками як пранаука, з якої вийшло мистецтво мовного спілкування в усіх наукових сферах. Розкрийте зв'язок риторики з іншими науками.
5. Яка країна є справжньою батьківщиною античного красномовства?
6. Охарактеризуйте специфіку риторики елліністичного періоду.
7. Розкрийте погляди Платона й Аристотеля на те, яким має бути справжнє красномовство.
8. Хто з античних риториків вважається творцем теорії спору, дискусії?
9. На Вашу думку, як ставилася християнська церква до красномовства і чому?
10. Який художній твір Київської Русі вважався взірцем високої риторичної культури і чому?
11. Охарактеризуйте три стилі риторики Феофана Прокоповича.
12. Вкажіть відомих Вам українських судових риторів XIX - XX ст.

13. Які характерні риси красномовства українських риторів?

Тема 2. Теорія риторики. Інвенція. Диспозиція. Елокуція. Меморія та акція.

2 год.

1. Інвенція як розділ класичної риторики.
2. Основні поняття і закони диспозиції.
3. Елокуція. Засоби виразності ораторської промови.
4. Меморія - етап запам'ятовування підготовленої промови.
5. Акція як завершальний етап (виголошення промови) реалізації риторичної мети.

Список рекомендованої літератури:
(3,7,10,12,20,23,26,29,36,37,42,43,62)

Основні терміни та поняття: аналогічна аргументація, аргумент, види аргументів, інвенція, критика аргументів, тези та форми, пряма та непряма аргументація, стратегія оратора, тези, топіка, вступ, головна частина, диспозиція, завершення, авфемізм та дисфемізм, елокуція, іронія, метафора, метонімія, риторичне запитання, риторичні фігури, тропи, акція, вербальні засоби оратора, "ефект рамки", меморія, невербальні засоби оратора.

Теми рефератів:

1. Моделювання аудиторії. Стратегія і тактика.
2. Основні частини промови (вступ, виклад, висновки), їх характеристика.
3. Аналіз публічного вступу.

Питання для контролю та самоперевірки

1. Розкрийте сутність етапу (ступеня) винайдення задуму, ідеї, мети (інвенція).
2. Охарактеризуйте концептуальний закон як базовий для першого розділу риторики (інвенції).
3. Вкажіть ознаки (аудиторії), які закон моделювання аудиторії вимагає від оратора.
4. Назвіть компоненти стратегії виступу.

5. У чому суть та завдання тактичного закону?
6. Розкрийте методи викладу матеріалу (дедуктивний, індуктивний, аналогічний, стадійний, концентричний).
7. Дайте характеристику тезі і аргументу як основним категоріям диспозиції.
8. Назвіть тип висновків, обґрунтуйте доцільність їх застосування.
9. Тропи і фігури (елоквенція): поняття, види, критерії, використання у публічних програмах.
10. Назвіть відомі Вам шляхи подолання опору аудиторії.
11. Вкажіть та дайте характеристику вимогам до виступу (кінетика, жести, інтонування, техніка дихання і малювання).

Тести для рубіжного контролю по змістовому модулю 1

1. У 392 р. н.е. ним було відкрито в Афінах школу красномовства, що стала першим навчальним закладом з підготовки професійних ораторів. Йдеться про:

- а) Горгія
- б) Ісократа
- в) Сократа
- г) Платона.

2. Засновниками риторики були:

- а) логографи;
- б) легісти;
- в) софісти;
- г) епікурейці.

3. Його вважали ідейним провідником римського Сенату, який провів на Форумі близько 40 років:

- а) Цицерон;
- б) Аристотель;
- в) Соломон;
- г) Демосфен.

4. Сукупність творів Отців Церкви, що стала основним джерелом ідей церковної риторики:

- а) гомілетика;
- б) патристика;
- в) параглекемс;
- г) проповідь.

5. Жанр давньоукраїнської риторики це:

- а) слово;
- б) цитування;
- в) бесіда;
- г) промова.

6. Скільки друкованих і рукописних підручників з риторики створено латиною в Києво-Могилянській академії?

- а) 127 друкованих, 183 рукописних;
- б) 100 друкованих, 150 рукописних;
- в) 205 друкованих, 183 рукописних;
- г) 210 друкованих, 173 рукописних.

7. У 1706 р., будучи професором риторики Києво - Могилянської академії, він видає свій знаменитий підручник з риторики. Йдеться про:

- а) Д. Білодецький;
- б) М. С. Качава;
- в) Ф. Прокопович;
- г) Г. Сковорода.

8. Ісламське законодавства, яке диференціюється на релігійну, громадянську та кримінальні сфери - це:

- а) іслам;
- б) шаріат;
- в) іджма;
- г) кіяс.

9. Метод риторики він вбачав у тому, щоб навчити, як у промові за допомогою оволодіння мистецтвом слова дати відповідь на важливі запитання і переконати, що вони є правильними:

- а) С. Яворський;
- б) Ф. Прокопович;
- в) І. Вишенський;
- г) Іларіон.

10. Що містить середньовічне зображення Пані Риторики:

- а) дама сидить на пишному троні одягнена в сліпучу одягу на якій було виткано мовні фігури із уст її росла лілія;
- б) дама стоїть біля крісла;
- в) одягнена в чорну мантию на якій було виткано мовні фігури;
- г) одягнена в сліпучу одягу на якій було виткано мовні фігури.

11. Педагогічна система Стародавнього Риму, яка за часів Республіки та Імперії обов'язково включала школи риторів - це:

- а) римська культура;
- б) римське виховання;
- в) римське право;
- г) римська цивілізація.

12. Законодавство, яке цілком будується на релігійній концепції, включаючи такі форми судової риторики, як іджма і кіяс. Йдеться про:

- а) канонічне право;
- б) хіазм;
- в) шаріат;
- г) танзимат.

13. Гомілетика - це:

- а) наука;
- б) проповідь;
- в) повчальна бесіда;
- г) християнська риторика.

14. „Обов'язок оратора – говорити правду” – належать ці слова:

- а) Сократу;
- б) Платону;
- в) Аристотелю;
- г) Горгію?

15. Кому належить цей вислів: „Якщо хто вирішив оволодіти красномовством по-справжньому, він повинен бути людиною справедливою і тямущою у справах справедливості”:

- а) Демосфен;
- б) Аристотель;
- в) Цицерон;
- г) Платон?

16. Кому належать ці слова: „Не можна бути красномовним оратором бкз пристрасного прагнення добра й свободи”:

- а) С. Шанфору;
- б) Дж. Міллю;
- в) Е. Ренану;
- г) А. Левенстіну?

17. Кому належать ці слова: „Зброя красномовства вимагає мудрості й чесності. Красномовство має однаково як свої

небезпеки, так і користь: все залежить від використання; воно може бути й щитом невинності, й мечем мужності, й кинджалом зломовності”:

- а) І. Гете;
- б) Л. Сегюру;
- в) Цицерону⁴
- г) Ш. Роллену?

18. „... вміти правильно говорити ... ще не заслуга, а не вміти вже ганьба, тому що правильне мовлення, по-моєму, не тільки достоїнство вправного оратора, скільки властивість кожного громадянина”:

- а) Платон;
- б) Цицерон;
- в) Аристотель;
- г) Сократ?

19. Керівником першої державної риторичної школи в Давньому Римі був:

- а) Марк Фабій Квінтіліан;
- б) Сенека Старший;
- в) Марк Туллій Цицерон.

20. В епоху Середньовіччя формуються такі нові види промов:

- а) академічні;
- б) церковні;
- в) академічні та церковні.

21. Найбільший внесок у розвиток і вдосконалення християнської риторики зробив «Каппадокійський гурток», яскравими постатями якого були:

- а) Сократ, Горгій, Демосфен;
- б) Цицерон, Аристотель, Платон;
- в) В. Кесарійський, Г. Ниський, Г. Богослов.

22. Для епохи Відродження характерна думка про те, що:

- а) красномовство тісно пов'язане з моральністю;
- б) красномовство не пов'язане з моральністю.

23. У цю епоху риторика все більше відокремлюється від реальної практики спілкування й відповідно втрачає статус самостійної науки. Ці риси прослідковувалися в епоху:

- а) Античності ;
- б) Середньовіччя;
- в) Відродження;
- г) Нового часу

24. Засновником неориторики вважається:

- а) Р. Барт,
- б) Х. Перельман,
- в) Р. Якобсон

25. Якою є логічна послідовність риторичних законів?

а) стратегічний, тактичний, моделювання слухацької аудиторії, мовленнєвий, ефективної комунікації, концептуальний, системно-аналітичний;

б) моделювання слухацької аудиторії, стратегічний, тактичний, концептуальний, мовленнєвий, ефективної комунікації, системно-аналітичний;

в) концептуальний, моделювання слухацької аудиторії, стратегічний, тактичний, мовленнєвий, ефективної комунікації, системно-аналітичний;

г) сім законів організації й управління мисленнєво - мовленнєвою діяльністю?

26. Який закон риторики є основоположним? Чому?

- а) стратегічний;
- б) концептуальний;
- в) ефективної комунікації;
- г) системно-аналітичний?

27. Хто був автором перших спроб структурування ораторської промови на п'ять частин (вступ, пропозиція, виклад, доведення, висновок)?

- а) Лісій;
- б) Коракас;
- в) Горгій;
- г) Цицерон?

28. Які завдання стояли перед унікальним навчальним закладом - Інститутом Живого Слова, відкритого 1919 року у Петрограді?

- а) підготовка педагогів загальноосвітньої школи і викладачів з мистецтва мовлення, ораторів, письменників, акторів тощо;
- б) підготовка педагогів загальноосвітньої школи;
- в) підготовка фахівців з мистецтва мовлення;
- г) підготовка фахівців з судового красномовства?

29. Як називається розділ загальної риторики, у якому висвітлюються теорія й практика публічного мовлення?

- а) риторичний канон;
- б) ораторія;
- в) еристика;
- г) етнориторика?

30. Компонентами риторичного трикутника є:

- а) оратор, промова, аудиторія;
- б) етос, логос, пафос;
- в) природне обдарування, навички, знання.

31. Інвенція — це розділ риторики, який вивчає:

- а) засоби виразності ораторської промови;
- б) розробку предметної царини ораторської промови;
- в) структуру ораторської промови.

32. Диспозиція — це розділ риторики, який вивчає:

- а) засоби виразності ораторської промови;
- б) способи запам'ятовування ораторської промови;
- в) структуру ораторської промови.

33. Елокуція — це розділ риторики, який вивчає:

- а) виголошення оратором промови;
- б) засоби виразності ораторської промови;
- в) розробку предметної царини ораторської промови.

34. Меморія — це розділ риторики, який вивчає:

- а) виголошення оратором промови,
- б) способи запам'ятовування ораторської промови,
- в) структуру ораторської промови

35. Акція — це розділ риторики, який розглядає:

- а) виголошення оратором промови;
- б) розробку предметної царини ораторської промови;
- в) способи запам'ятовування ораторської промови.

Тема 3. Судова промова.

2 год.

1. Законодавчі та правові засади здійснення промов у суді. Судовий процес.
2. Підготовка судової промови:
 - 2.1 збирання та аналіз матеріалів;
 - 2.2 систематизація матеріалів і письмова підготовка промови.
3. Визначення та предмет судової промови.
4. Види судових промов.
5. Засади і функції судової промови.
6. Спілкування із судовою аудиторією. Словесна (вербальна) наочність.

Список рекомендованої літератури:

(8,9,13,15,16,18,24,31,34,38,41,42,47,60)

Основні терміни та поняття: судова промова, судові дебати, репліка, предмет судової промови, види судових промов, засади судової промови (психологічна, етична, логічна), комунікативна та інформативна функції судової промови, звукові та візуальні канали впливу, тези промови, обвинувачував, захисник, позивач, процес, репліка, етика, дебати, аудиторія, провадження, досьє.

Теми рефератів:

1. Захисна промова адвоката в кримінальній справі в суді першої інстанції.
2. Канали впливу риторика на судову аудиторію.
3. Тези промови - ефективна форма підготовки судової промови.

Питання для контролю та самоперевірки

1. Що таке судова промова?
2. Назвіть учасників судових дебатів у кримінальному та цивільному процесах.
3. Розкрийте основний зміст судових промов державного обвинувача у кримінальному процесі, цивільного позивача і цивільного відповідача.
4. Який зміст судової промови захисника?

5. Що таке репліка і яке її основне призначення?
6. Вкажіть засади та функції судової промови.
7. Охарактеризуйте психологічну, етичну та логічну засади судової промови.
8. Які прийоми можуть використовувати судові риторичари для встановлення контакту з учасниками судового процесу, публікою у залі судового засідання?
9. Які канали впливу риторичаря на судову аудиторію ви знаєте?
10. Які прийоми словесної наочності ви знаєте?
11. Які чотири питання повинен з'ясувати судовий риторичар, готуючись до виступу?
12. Як перевіряються і які правила оцінки доказів та їх джерела?
13. Вкажіть та охарактеризуйте етапи підготовки судової промови.
14. Складові тез судової промови, та її переваги для судового риторичаря.

Тема 4. Промова державного обвинувача _____ 2 год.

1. Зміст і побудова обвинувальної промови.
2. Обвинувальна промова та її структура:
 - 2.1. вступна частина;
 - 2.2. фабула справи (виклад фактичних обставин злочину);
 - 2.3. аналіз та оцінка доказів;
 - 2.4. обґрунтування кваліфікації злочину та характеристика особи підсудного;
 - 2.5. обґрунтування пропозицій про міру покарання, цивільний позов;
 - 2.6. аналіз причин та умов, що сприяли вчиненню злочину;
 - 2.7. заключна частина промови.
3. Репліка прокурора.

Список рекомендованої літератури:

(3,7,8,13,18,21,24,27,32,33,35,38,42,47,55)

Основні терміни та поняття: промова, судові дебати, злочин підсудний, покарання, звинувачення, доказ, свідок, обмова, самообмова, алібі, мотиви, репліка.

Теми рефератів:

1. Тези (план) промови прокурора.
2. Хронологічний, систематичний та змішаний способи фабули справи.

Питання для контролю та самоперевірки

1. Що таке обвинувальна промова прокурора?
2. Назвіть, згідно ст. 324 КПК, питання, які прокурор покликаний висвітлити у своїй обвинувальній промові.
3. Розкрийте тези (план) обвинувальної промови.
4. Якою повинна бути вступна частина обвинувальної промови?
5. Розкрийте відомі вам способи викладу фактичних обставин справи (фабули справи).
6. У чому полягає аналіз і оцінка зібраних у справі доказів?
7. Що дає прокурору детальний аналіз даних про особу підсудного?
8. На які питання повинен дати відповідь прокурор, аналізуючи причини та умови, що сприяли вчиненню злочину?
9. Про що може говорити прокурор у заключній частині обвинувальної промови?
10. Розкрийте зміст і правила проголошення репліки. Коли і для чого прокурор може взяти слово для репліки?

Тема 5. Захисна промова _____ 2 год.

1. Зміст та побудова захисної промови.
2. Структура захисної промови:
 - 2.1. вступна частина промови захисника;
 - 2.2. установлення фактичних обставин справи; аналіз і оцінка доказів;
 - 2.3. обґрунтування кваліфікації злочину;
 - 2.4. характеристика адвокатом особи підсудного;
 - 2.5. заключна частина захисної промови. Репліка адвоката.
3. Роль, значення, місце захисної промови у підготовці та здійсненні судового процесу.

Список рекомендованої літератури:

(1,8,13,14,17,18,21,22,24,28,32,33,34,35,41,42,47,53,62)

Основні терміни та поняття: захисна промова, адвокат, злочин, підсудний, цивільний позов, міра покарання, доказ, фабула справи, репліка адвоката, альтернатива в захисній промові, діяння, мотив, кваліфікація, оборона.

Тема рефератів:

1. Захисні промови видатного адвоката С. Андріївського.
2. Анатолій Кані - визначний судовий оратор.

Питання для контролю та самоперевірки

1. Розкрийте суть та структуру захисної промови.
2. Чим визначається зміст захисної промови.
3. Які способи і прийоми вступної частини захисної промови ви можете назвати?
4. Які фактичні обставини справи повинен висвітлювати адвокат, виступаючи із захисною промовою?
5. Які помилки найчастіше допускають молоді адвокати при аналізі доказів?
6. Що вимагається від судового ритора при обґрунтуванні кваліфікації злочину?
7. Яке завдання повинен ставити перед собою захисник, даючи характеристику особи підсудного?
8. Чому захисник не може обійти мовчанням питання заявленого цивільного позову?
9. Про що може захисник просити суд, коли не заперечує факту здійснення підсудним злочину?
10. Про що може говорити захисник у заключній частині промови?
11. Що таке репліка і чи може захисник відмовитись від проголошення репліки, якщо прокурор скористався нею? Обґрунтуйте свою відповідь.
12. На Вашу думку, яких основних правил повинні дотримуватися під час судових дебатів прокурор і адвокат?
13. Чи допустима альтернатива в судовій промові?

Тема 6. Культура судової промови та етика судового ратора.

2 год.

1. Культура судової промови та її складові.
2. Моральні витоки судочинства.
3. Вимоги до ратора (зовнішність, манери, жести, міміка, теза).
Вимоги до голосу та мови. Психологічна підготовка ратора.
Механізм переконливості промови.
5. Етика судової риторики (мистецтво мови на суді).
6. Етика судового рішення.

Список рекомендованої літератури:

(3,4,5,8,9,10,14,16,20,24,26,29,36,41,42,43,48,50,51,56,59,61)

Основні терміни та поняття: культура промови, зовнішність, манери, жести, міміка, теза, звучність, тембр, темп, точність, оригінальність, переконливість, мовний етикет, засоби виразності.

Теми рефератів:

1. Риторична етика від античності до сучасності.
2. Етичні джерела народного золотослова України про риторичну етику.
3. П Сергеїч «Мистецтво мови на суді».

Питання для контролю та самоперевірки

1. Розкрийте актуальність усного публічного переконуючого спілкування для майбутнього професіонала.
2. Розкрийте риторичне мистецтво Іоана Злотоуста, Іоаннікія Паластовського, Василя Зеньковського, як видатних богословів, філософів і ораторів.
3. Оратор і аудиторія: контакт, вплив, взаємодія. Обґрунтуйте свою відповідь.
4. Розкрийте та охарактеризуйте вимоги до ратора, його голосу та мови.
5. Охарактеризуйте зміст і компоненти поняття культура мови.
6. У чому головні секрети успіху мистецтва говорити перед широким загалом.

7. Вкажіть критерії оцінювання культури мовлення (судового) оратора.

8. Логічні аспекти культури риторичної комунікації.

9. Етика й етикет виступу оратора (політика) у нестандартній ситуації.

10. Охарактеризуйте звукові засоби впливу риторика на судову аудиторію.

11. Розкрийте візуальні засоби впливу риторика на судову аудиторію.

Тести для рубіжного контролю по змістовому модулю 2

1. Що є предметом судової промови в цивільних справах в суді першої інстанції:

а) фактичні обставини справи, аналіз та оцінка доказів, кваліфікація злочину, характеристика особи підсудного, питання про покарання;

б) фактичні обставини справи, оцінка доказів, пропозиція про застосування того чи іншого закону в справі, пропозиція про винесення окремої ухвали при наявності для цього підстав;

в) критика або обґрунтування правильності вироку, чи рішення, обґрунтування апеляційної скарги, аналіз і оцінка додаткових матеріалів і пропозиції про винесення певної ухвали;

г) громадсько-політична оцінка злочину і особи підсудного.

2. Назвіть функції судової промови:

а) етична;

б) психологічна;

в) комунікативна;

г) інформативна

3. Яке із визначень судової промови вірне?

а) судова промова - це промова звернена до суду та інших учасників судочинства і присутніх при розгляді кримінальної, цивільної, адміністративної справи, в якій містяться висновки щодо тієї чи іншої справи;

б) це є підтримання державного обвинувачення, аналіз доказів, міркування про кваліфікацію злочину;

в) це промова в судових дебатах де викладаються міркування по суті обвинувачення, кваліфікації злочину, пропозиції про міру покарання.

4. Що є предметом судової промови в цивільних справах в суді другої інстанції при розгляді справи в апеляційному порядку:

а) фактичні обставини справи, аналіз та оцінка доказів, кваліфікація злочину, характеристика особи підсудного, питання про покарання;

б) фактичні обставини справи, оцінка доказів, пропозиція про застосування того чи іншого закону в справі, пропозиція про винесення окремої ухвали при наявності для цього підстав;

в) критика або обґрунтування правильності вироку, чи рішення, обґрунтування скарги, аналіз і оцінка додаткових матеріалів і пропозиції про винесення певної ухвали;

г) громадсько-політична оцінка злочину і особи підсудного.

5. Дайте визначення юридичному (судовому) красномовству:

а) це проповіді, бесіди, напучення, коментування Біблії;

б) це політична промова доповідь, виступ, інформація, огляд і бесіда;

в) це ораторська діяльність науковця та викладача;

г) це промова звернена до суду інших учасників судочинства та присутніх при розгляді кримінальної, цивільної чи адміністративної справи.

6. Викладення власної думки про суспільну небезпеку вчиненого злочину та особи підсудного є предметом судової промови:

а) державного обвинувача в кримінальному процесі

б) захисника;

в) громадського обвинувача;

г) громадського захисника.

7. Характеристика складу злочину і причини його скоєння є предметом судової промови:

а) громадського захисника;

б) державного обвинувача;

в) адвоката;

г) присяжного.

8. Підтримання цивільного позову є предметом судової промови:

а) громадського захисника;

б) державного обвинувача;

в) громадського обвинувача;

г) присяжного.

9. Громадсько - політична оцінка злочину і особи підсудного є предметом судової промови:

- а) громадського захисника;
- б) державного обвинувача;
- в) адвоката;
- г) присяжного.

10. Обов'язкова частина кожної судової промови:

- а) обґрунтування кваліфікації злочину;
- б) характеристика особи підсудного;
- в) заключна частина;
- г) обґрунтування пропозицій про міру покарання.

11. Виклад промови - це...

- а) основна частина, в якій є кілька функціональних типів мовлення;
- б) введення в суть справи, основні попередні факти чи події що проливають світло на проблему;
- в) це аргумент від особистості промовця
- г) заключна частина.

12. Алібі - це...

- а) показання підсудного в яких він викриває інших осіб у вчиненні інкримінованого йому або комусь іншому злочину;
- б) твердження підсудного про те, що момент вчинення злочину він перебував в іншому місці;
- в) зізнання підсудного у вчиненні злочину.

13. Обмова - це...

- а) показання підсудного в яких він викриває інших осіб у вчиненні інкримінованого йому або комусь іншому злочину;
- б) твердження підсудного про те що момент вчинення злочину він перебував в іншому місці;
- в) зізнання підсудного у вчиненні злочину;
- г) невірні покази.

14. Самообмова – це...

- а) показання підсудного в яких він викриває інших осіб у вчиненні інкримінованого йому або комусь іншому злочину;
- б) твердження підсудного про те, що момент вчинення злочину він перебував в іншому місці;
- в) зізнання підсудного у вчиненні злочину, якого в дійсності не вчиняв;

г) свідомо виказані невірні докази.

15. Репліка - це...

а) показання підсудного в яких він викриває інших осіб у вчиненні інкримінованого йому або комусь іншому злочину;

б) твердження підсудного про те що момент вчинення злочину він перебував в іншому місці;

в) короткий, чіткий, зрозумілий, гострий полемічний виступ

г) заперечення проти промови або її частини.

16. На чому базується обвинувачення:

а) на фактичних даних справи;

б) на аргументації;

в) на доказуванні

г) на запереченні.

17. Чи прокурор обов'язково повинен вказати на точну міру покарання у своїй промові:

а) обов'язково;

б) не обов'язково;

в) передати на розгляд суду;

г) вказувати лише максимальну або мінімальну міру покарання.

18. Судова промова державного обвинувача – це...

а) в своїй промові висвітлює всі факти і докази розглядає під кутом інтересів підсудного, тлумачить їх так щоб спростувати обвинувачення, а якщо воно без сумніву доведене – пом'якшити його вину і відповідальність;

б) в своїй промові висвітлює доведеність чи недоведеність факту вчинення злочину, наявність чи відсутність підстав для пред'явлення і задоволення позову, його предмета та розміру відшкодування;

в) викладає судові свою думку про доведеність обвинувачення, суспільну небезпеку вчиненого злочину та особи підсудного;

г) викладає суду свої міркування з приводу обставини що пом'якшують вину підсудного або виправдовують його, можливості пом'якшення йому покарання, дає характеристику особи підсудного виходячи з його трудової і громадської діяльності.

19. Повага до чужих позицій і концепцій – це...

а) стиль;

б) об'єктивність;

в) харизма;

г) толерантність.

20. Що являється судовою промовою громадського захисника?

а) громадський захисник в своїй промові всі факти і докази розглядає під кутом інтересів підсудного, тлумачить їх так щоб спростувати обвинувачення, а якщо воно без сумніву доведене – пом'якшити його вину і відповідальність;

б) громадський захисник в своїй промові висвітлює доведеність чи недоведеність факту вчинення злочину, наявність чи відсутність підстав для пред'явлення і задоволення позову, його предмета та розміру відшкодування;

в) викладає судові свою думку про доведеність обвинувачення, суспільну небезпеку вчиненого злочину та особи підсудного;

г) громадський захисник викладає суду свої міркування з приводу обставини що пом'якшують вину підсудного або виправдовують його, можливості пом'якшення йому покарання, дає характеристику особи підсудного виходячи з його трудової і громадської діяльності.

21. Чи може захисник відмовитися від проголошення репліки, як що прокурор скористався своїм правом на репліку?

а) так;

б) ні.

22. Визначте правильну послідовність етапів підготовки судової промови:

а) систематизація матеріалів, письмова підготовка промови, збір матеріалів, аналіз матеріалів;

б) збір матеріалів, аналіз матеріалів, систематизація матеріалів, письмова підготовка промови;

в) збір матеріалів, систематизація матеріалів, аналіз матеріалів, письмова підготовка промови;

г) збір матеріалів, аналіз матеріалів, письмова підготовка промови, систематизація матеріалів.

23. Дайте визначення: судова аудиторія – це...

а) приміщення залу суду;

б) нарадча кімната судді;

в) певна кількість людей в залі судового засідання ;

г) особи, що присутні в судовому засіданні.

24. Ця форма судової риторики шаріату трактується як узгоджена думка богословів та юристів. Йдеться про:

а) шаріат;

- б) хіазм;
- в) кіяс;
- г) іджма.

25. Термін «Судова етика», для визначення ролі моральності в сфері кримінального судочинства, був введений:

- а) Ф. Плевако;
- б) А. Коні;
- в) П. Олександрова;
- г) П. Андріївського.

Методичні вказівки та завдання для індивідуальної навчально-дослідної роботи (ІНДЗ) студентів з курсу „Судова риторика”

«Як би ми вчилися так як треба, то й мудрість би була своя...». Це твердження великого Кобзаря надзвичайно актуальне, адже фахівці самим життям поставлені перед необхідністю вибору кращих варіантів із багатьох можливих. Навчений «чому-небудь» і «як-небудь» фахівець не має майбутнього.

Виходячи з того, що основним завданням вищої школи в сучасних умовах є підготовка всебічно розвинених, здатних безперервно вчитись, поповнювати і поглиблювати свої знання фахівців, то в цьому контексті видається актуальним успішне виконання індивідуального навчально-дослідного завдання студентом.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання студента (надалі ІНДЗ) є видом позааудиторної самостійної роботи студента навчального чи навчально-дослідницького характеру, яке виконується в процесі вивчення програмного матеріалу навчального курсу і завершається разом із складанням підсумкового іспиту чи заліку із даної навчальної дисципліни.

Мета. Самостійне вивчення частини програмного матеріалу, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань студента з навчального курсу та розвиток навичок самостійної роботи.

Зміст. Завершена теоретична або практична робота в межах навчальної програми курсу, яка виконується на основі знань, умінь і навичок, одержаних в процесі лекційних та семінарських занять, охоплює декілька тем або зміст навчального курсу в цілому.

Порядок подання та захисту ІНДЗ.

1. Звіт про виконання ІНДЗ подається у вигляді скріпленого зошита (реферату) з титульною сторінкою стандартного зразка і внутрішнім наповненням із зазначенням всіх позицій змісту завдання(за обсягом до 10 арк.)

2. ІНДЗ подається викладачу який читає лекційний курс з даної дисципліни та приймає іспит або залік не пізніше ніж за два тижні до іспиту.

3. Оцінка за ІНДЗ виставляється на заключному занятті(практичному семінарському, колоквиумі і т. п) з курсу на основі попереднього ознайомлення викладача зі змістом ІНДЗ

можливий захист завдання шляхом усного звіту студента про виконану роботу (до 5хв.).

4. Оцінка за ІНДЗ є обов'язковим компонентом іспитової оцінки і враховується при проведенні підсумкової оцінки з навчального курсу. Питома вага ІНДЗ у загальній оцінці з дисципліни, залежно від складності та змісту завдання, може становити від 20% до 40% .

Перелік ІНДЗ для студентів з курсу “Судова риторика”

1. Підготувати і виголосити епідейктичну вітальну і подячну промови мамі (татові) до дня народження, ювілею, свята Матері (свята Батька).

2. Виконати риторичний аналіз тексту Олесь Гончара «Україно, день твій гряде!» (Слово напередодні референдуму 1 грудня 1991 р.) // Високоліття. Олесю Гончару - 75. - К., 1993. - С. 199.

3. Виконати риторичний аналіз тексту Олесь Гончара «Слава Україні, незалежній, соборній!» (Слово у Верховній Раді України 5 грудня 1991 р.).

4. Виконати риторичний аналіз тексту Олени Теліги «Вступне слово на академію в честь Івана Мазепи» // Теліга О. О краю мій. — К., 1999. - С. 130-134.

5. Виконати риторичний аналіз тексту промови Пантелеймона Куліша над могилою Тараса Шевченка у Петербурзі «Слово над гробом Шевченка» // Куліш П. Твори: В 2 т. - К., 1989.- Т. 2. - С. 521-522.

6. Виконати риторичний аналіз тексту Євгена Маланюка «Над могилою Максима Рильського» // Маланюк Є. Земна мадонна. - Братислава, 1991. - С. 327-331.

7. Виконати риторичний аналіз політичного памфлету І. Багряного «Помийте руки!» та вітальної промови «Привітання добрусівцям у США» // Багряний І. Публіцистика. - К., 1996. - С. 438, 467 - 468.

8. Виконати риторичний аналіз двох парламентських промов народних депутатів України (за вибором з матеріалів преси).

9. Виконати риторичний аналіз дипломатичного тексту (за вибором з матеріалів преси).

10. Записати на магнітофонну плівку і, озвучивши, проаналізувати епідейктичну промову, підготовлену до ювілейного свята.
11. Проаналізувати з погляду риторики судову звинувачувальну промову.
12. Проаналізувати з погляду риторики судову захисну промову.
13. Проаналізувати з погляду риторики радіорекламу за якийсь місяць.
14. Проаналізувати з погляду риторики телерекламу за певний місяць.
15. Підготувати і виголосити дорадчу промову з вільної теми.
16. Підготувати і виголосити звинувачувальну промову з обраної теми.
17. Підготувати і виголосити захисну промову з обраної теми.
18. Підготувати похвальну промову громадського звучання (до урочистого засідання).
19. Підготувати вітальну промову ювілярові.
20. Підготувати епідейктичну промову до державного свята (за вибором).
21. Підготувати вітальну промову для близької людини.
22. Підготувати (і провести) диспут на актуальну суспільно-політичну тему.
23. Підготувати (і провести) диспут на морально - етичну тему.
24. Підготувати еристичну бесіду у своїй групі за результатами практики.
25. Підготувати похвальну промову навчальному закладу, в якому вчитеся.
26. Підготувати промову з однієї і тієї самої теми для трьох різних аудиторій.
27. Підготувати агітаційну промову про певного кандидата в депутати до Верховної Ради України.
28. Підготувати агітаційну промову про конкретного кандидата в депутати до місцевих органів самоврядування.
29. Підготувати дорадчу промову про претендента на вакантну посаду.
30. Підготувати вітальну промову для улюбленої вчительки.
31. Підготувати подячну промову батькам.
32. Підготувати подячну промову рідному факультету.
33. Підготувати дорадчу промову про книжки.

34. Підготувати епідейктичну промову до Дня юриста.
35. Підготувати дорадчу промову до Дня знань.
36. Підготувати промову до зустрічі з одногрупниками.
37. Підготувати вітальну промову випускникам свого факультету.
38. Підготувати прощальну промову для однокурсників при врученні дипломів.
39. Підготувати епідейктичну промову своєму університетові і місту, в якому навчаєтесь.

**Завдання для виконання контрольних робіт з курсу «Судова
риторика»
(для студентів ЗФН)
Методичні вказівки**

Порядковий номер роботи повинен відповідати порядковому номеру студента за списком групи. Робота, виконана з порушенням цієї вимоги, не приймається на рецензію.

Студентам пропонується висвітлити проблемне теоретичне питання з однієї з тем курсу «Судова риторика».

У кожному разі, відповідь має бути достатньо чіткою, конкретною та аргументованою.

Обсяг контрольної роботи 20-25 сторінок шкільного зошита або 10-15 сторінок друкованого тексту.

Контрольна робота має бути здана на рецензію не пізніше ніж за місяць до початку сесії (або в інший термін, визначений навчальним закладом).

1. Основні поняття риторики.
2. Основні закони риторики.
3. Категорія етосу і пафосу в риториці.
4. Основоположні розділи класичної риторики.
5. Ознаки педагогічної майстерності оратора.
6. Образ оратора.
7. Поняття риторичного ідеалу.
8. Образ аудиторії.
9. Основні етапи підготовки і виголошення промов.
10. Аргументація. Види аргументів.
11. Логічні помилки і шляхи їх уникнення.
12. Мовний вигляд промови (мовні засоби аргументів та образності).
13. Історія і досвід давньогрецької риторики.
14. Видатні ритори античної Греції (Сократ, Лісій, Горгій).
15. Риторичне вчення Аристотеля.
16. Риторика Сократа.
17. Ораторство Демосфена.
18. Риторика Платона.
19. Історія і досвід давньоримської риторики.
20. Риторичні трактати Цицерона.
21. Цицерон про образ оратора.

22. Ритори Києво - Могилянської академії.
23. Риторична система Феофана Прокоповича.
24. Гомілетика Іоанікія Галятовського.
25. Досвід церковно-християнської риторики.
26. Риторизм Григорія Сковороди.
27. Види судових промов і мовні ознаки їх.
27. Види епідейктичних промов і мовні ознаки їх.
28. Види дорадчих промов і мовні ознаки їх.
29. Особливості політичного красномовства.
30. Особливості академічного красномовства.
31. Особливості дипломатичного красномовства.
32. Суспільно - побутове красномовство.
33. Особливості рекламних промов та оголошень.
34. Риторика діалогічного мовлення. Еристика.
35. Мовні засоби дискусії.
36. Мовні засоби полеміки.
37. Риторика в навчальному процесі.
38. Риторика у вихованні особистості.
39. Мій риторичний ідеал.
40. Культура мовлення як ознака риторичної освіти мовця.
41. Політичне красномовство українських парламентаріїв.
42. Риторика в повсякденному житті (аналіз і критика досвіду).
43. Риторика в сучасних засобах масової інформації.
44. Сучасні українські промовці й оратори (на вибір).

Перелік залікових питань з курсу «Судова риторика»

1. Риторика як система знань і навчальна дисципліна.
2. Категорії риторики і ораторського мистецтва.
3. Риторика як феномен культури.
4. Предмет, завдання і структура курсу «Судова риторика».
5. Основні поняття класичної риторики.
6. Основоположні розділи класичної риторики.
7. Риторика в системі інших наук.
8. Риторика як спосіб життя професіонала певної соціальної сфери.
9. Актуальність усного публічного переконуючого спілкування для майбутнього фахівця.
10. Суспільно-політичні умови розквіту красномовства в античності.
11. Видатні ритори античної Греції (Перикл, Сократ, Лісій, Горгій).
12. Сократ як майстер академічних бесід-діалогів.
13. Внесок Атістотеля у систематизацію риторичних знань античності.
14. Специфіка риторики елліністичного періоду.
15. Функції риторики у Стародавньому Римі за доби республіки.
16. Ораторство Цицерона.
17. Риторика часів Римської імперії.
18. Педагогічна риторика М.Ф. Квінтіліана.
19. Виникнення і характерні риси вітчизняної риторики.
20. Словесна культура Київської Русі.
21. Риторизм у мовотворчості І.Вишенського, Г.Сковороди.
22. Риторика в Києво-Могилянській академії.
23. Риторична спадщина Ф.Прокоповича.
24. І.Галятовський – видатний богослов і ритор.
25. Українське красномовство. Неориторика.
26. Становлення християнської гомілетики
27. Особливості візантійської риторики.
28. Риторика в системі середньовічної освіти.
29. Риторика в епоху Нового часу.
30. Інвенція як розділ класичної риторики.
31. Задум, ідея, тема. Гіпотеза. Концепція.
32. Моделювання аудиторії.
33. Стратегія і тактика.
34. Основні поняття і закони диспозиції.
35. Основні частини промови (вступ, виклад, висновки).

36. Методи викладу матеріалу.
37. Теза і аргумент як основні категорії диспозиції.
38. Логічна аргументація. Логічні помилки.
39. Демонстрація. Типи висновків.
40. Елокуція – засоби виразності ораторської промови..
41. Комунікативні ознаки мовлення.
42. Елоквенція. Поняття тропів і фігур.
43. Риторичний аналіз тексту.
44. Образ оратора. Образ аудиторії.
45. Шляхи подолання опору аудиторії.
46. Вимоги до виступу.
47. Основні роди, види і жанри красномовства.
48. Академічне красномовство.
49. Політичне красномовство.
50. Дипломатичне красномовство.
51. Похвальне (епідейктичне) красномовство.
52. Діалогічне красномовство. Еристика (дебати, полеміка, диспут).
53. Гомілетика. Жанри релігійних промов та їх специфіка.
54. Які три питання повинен з'ясувати судовий ритор готуючись до виступу?
55. Головний висновок звинувачення в теорії і на практиці.
56. Етапи підготовки судової промови.
57. Як збираються матеріали в процесі вивчення кримінальної справи та під час судового слідства?
58. Як перевіряються докази та їх джерела, вкажіть правила їх оцінки?
59. Коли слід приступати до систематизації матеріалів судової промови?
60. Що повинно бути передбачено в плані захисту адвоката?
61. Тези судової промови: побудова, складові, технічні рекомендації.
62. Які переваги дають тези судової промови ритору, вкажіть головне місце тезах?
63. Обвинувальна промова прокурора: план, структура, ключові питання.
64. Вступна частина обвинувальної промови.
65. Обвинувальна промова: способи і прийоми побудови.
66. Виклад фабули кримінальної справи: хронологічний систематичний, змішаний способи.
67. Аналіз і оцінка зібраних у справі доказів.

68. Які обставини справи має проаналізувати прокурор у своїй обвинувальній промові?
69. Самообмова, що повинен проаналізувати прокурор при її аналізі?
70. Обмова, її мотиви.
71. Алібі, суть, на кому лежить обов'язок його перевірки і спростування?
72. Вкажіть особливості аналізу показань потерпілого.
73. Вкажіть недоліки при аналізі й оцінці доказів в судовій промові.
74. Обґрунтування прокурором кваліфікації злочину; існуючі недоліки.
75. Чи допустима альтернатива в питанні кваліфікації злочину? Обґрунтуйте свою відповідь.
76. Характеристика особи підсудного прокурором: вимоги.
77. Чому шкідливе м'яке і надмірно суворе покарання підсудного?
78. Вкажіть варіанти пропозиції про міру покарання, який з них недопустимий і чому?
79. На що повинен указати прокурор в обвинувальній промові, обґрунтовуючи пропозиції про цивільний позов?
80. Заключна частина промови державного обвинувача.
81. Репліка прокурора: зміст і правила проголошення.
82. Промова прокурора при відмові від обвинувачення.?
83. Захисна промова адвоката: суть, зміст (факти і оціночні міркування).
84. Структура захисної промови.
85. Вступна частина захисної промови: способи і прийоми.
86. Які фактичні обставини справи повинен висвітлити адвокат у своїй захисній промові.
87. Фабула (виклад фактичних обставин) справи у захисній промові.
88. Аналіз та оцінка зібраних доказів – центральна частина захисної промови.
89. У якій послідовності адвокатська практика рекомендує робити аналіз доказів?
90. Назвіть обставини, передбачені КК України, що пом'якшують відповідальність підсудного.
91. Вкажіть помилки, які найчастіше допускають молоді адвокати при аналізі доказів.
92. Обґрунтування кваліфікації злочину судовим ритором.
93. Вимоги до адвоката при обґрунтуванні кваліфікації злочину.
94. Характеристика особи підсудного: завдання захисника.

95. Про що може говорити захисник, який не заперечує кваліфікації злочину, звертаючись до суду?
96. Назвіть, пом'якшуючі відповідальність підсудного, обставини. На які інші обставини може вказати захисник?
97. Заклучна частина промови адвоката.
98. Репліка адвоката.
99. Чи може захисник відмовитися від проголошення репліки, якщо прокурор скористався нею? Мотивуйте свою відповідь.
100. Чи може виступати адвокат з реплікою, якщо прокурор відмовиться від неї? Мотивуйте свою відповідь.
101. Альтернатива в судовій промові адвоката.
102. Культура мислення оратора.
103. Ораторська майстерність промовця.
104. Мовна майстерність оратора.
105. Канали впливу ритора на судову аудиторію.
106. Моральні витoki судочинства.
107. Етика судової риторики.
108. Етика судового рішення.
109. Морально - етичні та естетичні вимоги до судового ритора та промови.
110. Професійно - особисті якості прокурора.
111. Професійно - особисті якості адвоката.

**Список рекомендованих джерел з курсу
“Судова риторика”**

1. Абрамович С.Д. Риторика та гомілетика. - Чернівці, 1995.
2. Абрамович С.Д., Гураль М.И., Чикарькова М.Ю. Риторика. Ч.1 История развития риторики. - Черновцы, 2000.
3. Абрамович С.Д., Чикарькова М.Ю. Риторика. - Львів, 2001.
4. Аверинцев С.С. Античный риторический идеал и культура Возрождения // Античное наследие в культуре Возрождения. - М., 1984.
5. Адамов Е. Рациональное и эмоциональное в ораторском выступлении // Политическое самообразование. - 1982. - № 3.
6. Адамов Е.А. Личность лектора. - М., 1985.
7. Александров Д.Н. Риторика. - М., 1999.
8. Алексеев Н.С., Макарова З.В. Ораторское искусство в суде. - Л., 1989.
9. Андреев В.И. Деловая риторика. Практический курс для творческого саморазвития делового общения, полемического и ораторского мастерства. - Казань, 1993.
10. Бабич Н.Д. Основы культуры мовлення. -Львів, 1990.
11. Безменова Н.А. Неориторика: проблемы и перспективы // Семантика. Коммуникация. Стил. - М., 1983.
12. Безменова Н.А. Очерки по теории и истории риторики. - М., 1991.
13. Бондаренко П.С. Судова промова. -Львів, 1972.
14. Борухович В. Ораторское искусство Древней Греции // Оратори Греции.- М., 1985.
15. Вандишев В.М. Риторика: екскурс в історію вчень і понять.-К., 2003.
16. Введенская Л.А. Культура речи: учебник.- Ростов на Дону: Феникс, 2004.
17. Ваганова Д.Х. Риторика в интеллектуальных играх и тренингах - Ростов на Дону: Феникс, 2007.
- 18.Введенская Л.А. Риторика для юристов. - Ростов на Дону: Феникс, 2009.
19. Галятовський І. Наука, або Спосіб уложення казання // Українська література XI – ХУІІІ ст.: Хрестоматія з коментарями/ Упоряд.: Є.А.Карпіловська, Л.О. Тарновецька. - Чернівці 1997.
20. Головин В.Н. Основы культуры речи. - М., 1988.
21. Гольдинер В.Д. Защитная речь. - М., 1970.

22. Гурвич С.С., Погорелко В.Ф., Герман М.А. Основы риторики.- К.,1998.
23. Ивин А.А. Риторика: искусство убеждать.-М., 2003.
24. Ивакина Н.Н. Культура судебной речи. - М., 1995.
- 25.Исаева М.И. Античная Греция в зеркале риторики: Исократ. - М., 1994.
26. Колотілова Н.А. Риторика. Навч. посібн.- К.:ЦУЛ, 2007.
27. Кони А.Ф. Советы лекторам // Ораторское искусство (учебное_пособие для иностранцев).- М., 1975.
28. Стрельникова И.П. Ораторское искусство в Древнем Риме. -М., 1976.
29. Кравець Л.В.Риторика як класична основа системи освіти європейських народів // Рідні джерела.- 2000 - № 4.
30. Кравець Л.В. Риторика від джерел до сучасності // Укр. мова і л-ра.- 2000.- № 5.
31. Кульч З. Риторичний словник. - К., 1997.
32. Любітов С. Промова адвоката в кримінальній справі // Рад. право.- 1966.- № 4.
33. Лісна І.С. Судова риторика. Опорні конспекти лекцій.- Тернопіль: Економічна думка, 2001.
34. Матвиенко Є. А. Судебная речь. - Минск, 1967.
35. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика. — К.: Вища школа, 2003.
36. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: Навч. посіб. - 2-ге вид., стер.-К.: Вища школа, 2006.
37. Медвідь А. М., Медвідь Ф.М. Ораторське мистецтво правників: Навчальний посібник.- К.: Міленіум, 2005.
38. Михайловская М.Г., Одинцов В.В. Искусство судебного оратора. - М., 1981.
39. Молдаван В., Кошавець Р. Юридичний практикум: кримінальний процес, судова риторика. Навч. посібн. - К.: ЦУЛ, 2008.
40. Молдован В.В. Судова риторика. - К., 1996.
41. Молдаван В. В. Судова риторика: теорія і практика. Навч. посіб.- К.: Юрінком Інтер, 2009.
42. Молдован В.В. Судова риторика. - К., 1998.
43. Молдован В.З. Судова риторика. - К.: Кондор, 2005.
44. Олійник О., Молдаван В. Юридична риторика. Теорія і практика. Навч. посібн. - К.: Кондор, 2009.
45. Олійник О. Риторика. Навч. посібн.- К., 2008.

46. Пропотенська М.П. Філософія риторики. Навчальний посібник.- М., 2009.
47. Радченко В. Н. Изучение ораторского искусства в США - М., 1991.
48. Риторика загальна та судова / С.Д. Абрамович та ін.-К., 2002.
49. Речи известных русских юристов. - М., 1985.
50. Рождественский Ю. В. Принципы современной риторики.- М. : Флинта: Наука, 2005.
51. Риторика загальна та судова: Навч. посібн. / С.Д. Абрамович , В.В.Молдован, М.Ю. Чикарькова. - К.: Юрінком Інтер, 2002.
52. Сагач Г.М Золотослів. - К., 1998.
53. Сагач Г.М. Мистецтво ділової комунікації. -К.. 1995
54. Сагач Г.М. Похвальне красномовство.- К., 1998.
55. Сагач Г.М. Ділова риторика: мистецтво риторичної комунікації.- К., 2003.
56. Сагач Г.М. Риторика.- К., 2000.
57. Судебные речи прокуроров: СПб. - М., 1958.
58. Стернин И.А. Практическая риторика .- М., 2003.
59. Смолей В.В. Судова риторика: Навч.- метод. посібн.- Тернопіль: ТНПУ, 2008.
60. Спанатій Л. С. Риторика: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів.- К.: Ін Юре, 2008.
61. Сергійчук З. О. Риторика: навчальний посібник для дистанційного навчання.-К.: Україна, 2007.
62. Цицерон М. Три трактата об ораторском искусстве. - М., 1972.
63. Филипов А.В. Романова Н.Н. Публичная речь в понятиях и упражнениях. - М., 2002.
64. Чепіга І.Л. Ораторське мистецтво на Україні в ХУІ-ХУІІ ст.// Українська мова і література в школі. - 1989.-№ 3.
65. Хоменко І.В. Еристика: мистецтво полеміки. - К., 2001.
66. Хазагеров Г.Г., Лобанов И.Б. Риторика.- Ростов-на-Дону, 2004.
67. Черниловский З. Искусство красноречия, или что такое парламентская речь // Народный депутат. - 1991.-№ 12.
68. Шейнов В.П. Риторика. - Минск, 2000.
69. Яновська О. Г. Адвокатура та судова риторика. - К., КНЕУ, 2007.

Интернет – ресурсы

[www. disterudu. ru](http://www.disterudu.ru) (Основы культуры речи и риторика)

[www. krotor. info. ru.](http://www.krotor.info.ru)(Курс русской риторики)

[http: // www. lawlibraru / ru.](http://www.lawlibraru.ru)

Зміст

<i>Передмова</i>	3
Частина 1	
<i>Опорний конспект №1</i>	
<i>Вступ до курсу. Історія світової та вітчизняної риторики</i>	6
<i>Опорний конспект №2</i>	
<i>Теорія риторики</i>	24
<i>Опорний конспект №3</i>	
<i>Судова промова</i>	33
<i>Опорний конспект №4</i>	
<i>Промова державного обвинувача</i>	44
<i>Опорний конспект №5</i>	
<i>Промова захисника</i>	53
<i>Опорний конспект №6</i>	
<i>Культура судової промови та етика судового ратора</i>	59
Частина 2	
<i>Опис дисципліни</i>	68
<i>Тематичний план курсу (ДФН)</i>	69
<i>Тематичний план курсу (ЗФН)</i>	71
<i>Структура залікового кредиту</i>	72
<i>Програма курсу</i>	74
<i>Загальні методичні рекомендації та плани проведення семінарських занять</i>	78
<i>Методичні вказівки та завдання для ІНДЗ</i>	99
<i>Завдання для виконання контрольних робіт (ЗФН)</i>	103
<i>Перелік залікових питань з курсу «Судова риторика»</i>	105
<i>Список рекомендованих джерел</i>	109

*Підписано до друку 23.02.2011 р.
Формат 60x90/16.
Папір друкарський. Друк офсетний.
Умов. – друк. арк. 4.4.
Тираж 300 примірників. Замовлення №3/10/38
Віддруковано у видавничому центрі «Вектор»
46000, м. Тернопіль, вул. Кривоноса, 3Б
Тел. (0352) 40-00-63
(0352) 40-08-12*